

KARMELE ARTETXE

Einstein *Euzkadin*

Gerraurreko zientzia eta
goi mailako kultura euskaraz

*Liburu honek Eusko Jaurlaritzako Kultura Sailaren
diru-laguntza jaso du*

© Karmele Artetxe

© Utriusque Vasconiae

Lehen argitaraldia: Donostia, 2013ko urria

ISBN: 978-84-941044-1-1

Lege-gordailua: SS-865-2013

Diseinua eta maketazioa: P.I.A.

UTRIUSQUE VASCONIAE

Ategorrieta Hiribidea, 3-3.

20013 Donostia. Tel.: 943-270433

Iparraldean: 0033547640386

Banatzaileak:

BITARTE – 31195 Berriozar (Nafarroa).

Tel.: 948-302239

JAKIN – 64100 Baiona (Lapurdi)

Tel.: 05592232

<https://sites.google.com/a/utrusque.com/utrusque-vasconiae/>

Debekatuta dago, legean aurrikusitako kasuetan izan ezik, liburu honen erreprodukzioa, banaketa, komunikazio publikoa eta eraldaketa egitea jabetza intelektualaren duten titularren baimenik gabe. Aipatutako eskubideak haustea jabetza intelektualaren kontrako delitutzat har daiteke (Kodigo Penaleko 270 art. eta ond.)

*“Baiña nik, izkuntza larrekoa,
nai aunat ere noranaikoa:
yakite-egoek igoa;
soiña zaar, berri gogoa;
azal orizta, muin betirakoa”*

Lizardi, 1931

Aurkibidea

SARRERA GISA	7
Garaiaren kokatzea	8
Tresna, helburu eta objektu	10
I. EUSKARA TRESNA: HIZTUNAREN LEHENES- TEA.	13
Laborari euskaldunentzako argitalpenak. .	15
Lanbideetan hizkuntza eskakizuna eus- kaldunekin aritzeko	21
II. EUSKARA HELBURU: HIZKUNTZA PRESTATZE- KO ETA NORMALIZATZEKO PROIEKTUAK . . .	25
Hizkuntza aitzineratzeko proiektuak	28
Euskal-Esnalearen hitzaldi zikloak	31
Dibulgazio zientifikoa egunkari eta aldizkarietan	35
Zientzia dibulgazioa nekazarientzat	37
Einstein <i>Euzkadin</i>	40
Osasun zaintza <i>versus</i> Medikuntza eus- karaz	46
Literatura unibertsalaren itzulpena	50
Eskola liburuak: jakintza-arloak euskaraz abiatzeko saiakerak	54

III. EUSKARA <i>OBJEKTU</i> : HIZKUNTZAREN GAINEKO	
IKERKUNTZA	57
Hizkuntzalarien jarrerak	57
Eusko Ikaskuntzen erdal praxia	62
Gerraurreko kongresuak eta udako ikas- taroak	65
Euzko Irakastola Nagusija	71
<i>Lizardi</i> eta Etxegarairen arteko eztabaida	74
Euskararen ikerkuntza aldizkarietan	77
IV. EUSKALTZAINDIA: HIZKUNTZAREN PRESTA- KETA ETA IKERKETAREN ARTEAN	83
Euskararen batasunaz batzarra	87
Erizkizundi Irukoitza: euskarazko iker- kuntza proiektua	91
<i>Euskera</i> eta <i>Euzkerea</i> aldizkariak	92
V. GERRAURREAN IREKITAKO AUKERAK	97
AIPAMENAK	101

SARRERA GISA

1919. urtean enpirikoki frogatu zen Einsteinen erlatibitatearen teoria orokorra. Gaia pilpilean zegoela, 1923. urtean artikulu bat azaldu zen Bilboko *Euzkadi* egunkarian Einsteinen teoriak euskaraz azalduz. Izan ere, 1936ko gerra aurretik euskaraz zientziaren gainean zenbait artikulu, hitzaldi eta liburu ekoitzi ziren. Halako lanak ez ziren asko izan, eta paper zaharren artean aurkitzen ditugun bakoitzean euskarazko prosa zientifikoaren aitzindari gisa laudatzen ditugu. Baina sarri ulertu gabe geratzen gara zein testuingurutan eta zein helbururekin sortu ziren, aitzindari guztiak berdinak bailiran tratatuz. Euskarazko kultura jasoa, ordea, askotarikoa izan zen, eragile, asmo eta baliabide desberdinekin egindakoa.

Entsegu honetan marko interpretatibo berri bat proposatzen dugu gerraurreko euskarazko ekoizpen jasoa ulertzeko. Produkzio horren ezaugarri eta muga ideologikoen gaineko hausnarketa bat. XVI. mendean abiatuko gara, analisiaren mui-na XX. mendearen lehen herenean zentratzeko. Ez dira, jakina, tarte horretan sortu ziren euskarazko

maila jasoko lan guztiak aztertuko. Gaia adibide hautatu batzuen bidez landuko da. Adibidez, Einsteinini buruz *Euzkadin* argitaratu zena analizatuko dugu. Izatez, artikulu horrek izenbururako aitzakia eman digu egoki islatzen baititu lan honetan aztertuko ditugun gerraurreko euskararen eta zientziaren zein goi mailako kulturaren uztarketa.

Garaiaren kokatzea

Hizkuntza gehienetan ekoizpen jasoaren agerpena unibertsitate munduari lotuta egoten da. Euskarak ez du oraintsu arte halako loturarik izan. Izan ere, Antzinako Erregimenean zehar Euskal Herrian sortu ziren unibertsitateak eta goi mailako ikastetxeak –Oñatikoak, Iratxeakoak, Bergarakoak eta abar– ez zuten euskara erabili kultur hizkuntza gisa. Izatez, ez ziren oso unibertsitate indartsuak izan, eta euskal eliteak, sarri, atzerriko unibertsitateetara joaten ziren, Salamancara, Parisera eta abar. Beraz, euskal eliteak, bai zibilak eta bai erlijiosoak, erdaraz formatzen ziren (latinez, gaztelaniaz, frantsesez...). Ondorioz boterearen, goi kulturaren eta igoera sozialaren hizkuntza erdara zen. Horrek ez zuen kentzen euskal eliteak, eremu euskaldunetan, euskara ere jakitea. Eta hola, nahiz modu subalterno batean izan, euskarazko idazki batzuk ere sortu zituzten, lehena XVI. mendean.

Garai berean, Euskal Herriko populazioaren gehiengoa euskaldun elebakarra, nekazaria eta alfabetatu gabea zen. Erreforma eta Kontraerreforma erlijioso tarteko, herritar xeheen letratzeko prozesu mantso bat abiatu zen XVI-XVII. mendeetan.

Prozesu hori XIX. mendean azkartu zen estatuek ezarritako eskolatze orokorrarekin. Nolanahi ere, 1876. urtea iritsi zenerako Euskal Herriko populazioaren erdia ere ez zegoen alfabetatuta. Artean jende gehienak nekazari izaten zirauen. Bestalde, zazpi probintzien multzoan kalkulatu da 1860 aldera biztanlegoaren % 55a euskalduna zela, milioi erdi pertsona inguru.

Gizarte egitura tradizional hori 1876tik aurrera hasi zen kualitatiboki aldatzen. Batetik, maila politikoan, Madrilgo gobernuak foru erregimena deuseztatu zuen, eta Hegoaldeko euskal probintziak, ordura arte autogobernu aski zabala izan zutenak, Espainiako Estatu-Nazio proiektuan estuago txertatu ziren. Bestetik, maila ekonomikoan, industrializazio azkarra abiatu zen Bilboko itsasadarrean, mende berriarekin Bizkai osora eta Gipuzkoara hedatu zena.

Industriak immigrazioa ere eragin zuen. Azkenean, 1930. urterako Bizkaian eta Gipuzkoan populazio aktiboaren % 25 baino ez zen lehen sektoretik bizi, eta % 40a baino gehiago industrian ari zen lanean. Garapen ekonomikoak goi ikasketa guneen sorrera erraztu zuen orobat, batez ere helburu teknikodunak (Deustuko Unibertsitatea, Bilboko Ingeniaritza Eskola eta abar) eta erdaraz ari zirenak. Erdarazko eskolatze orokorrak ere, aurrera egin zuen garai honetan. Modu horretara, euskaldun portzentzajea atzeraka joan zen.

Eraldaketa sakon eta maiz traumatiko horiek guztiek, ideologia eta masa mugimendu berrien garapena ekarri zuten. Hola agertu ziren, besteak beste, sozialismoa eta euskal nazionalismoa XIX.

mende bukaeran. Gerra Zibila lehertu zenerako lehen mailako presentzia zuten gizartean. Testuinguru horretan kokatzen dira aztertuko ditugun euskarazko kulturgintza jasoaren joera desberdinak.

Tresna, helburu eta objektu

Gerraurrean zientzia eta jakintzaren inguruan euskaraz kaleratutako lan idatzi edota hitzaldi guztiek ez zuten helburu bera. Batzurentzat euskara erabiltzea erabat instrumentala zen, are koiunturala eta bestelako gora asmorik gabea. Beste batzuentzat, euskara bera, xede zen. Eta baziren bestelako erabilera egiten zutenak ere. Aldagai hori kontutan hartuta, hau da, kulturgintza jasoan euskarari egotzitako funtzioaren arabera, hiru planteamendu nagusi bereiz daitezke: euskara *tresna*, *helburu* edo *objektu* gisa izendatu ditugunak.

Euskara *tresna*. Planteamendu honetan erakitako kultur proiektuek euskara baliatzen zuten euskaldun elebakarrengana (edo ia elebakarrengana) heltzeko. Euskaldunengana zuzendu nahi izanez gero, beraiekin komunikatu, ez zegoen beste aukerarik euskara erabiltzea baino. Alde horretatik euskararen erabilera nahiko praktikoa edo pragmatikoa zen. Euskaldungoa, elebakarra ez ezik, orokorrean ikasketa gutxikoa ere bazen. Hortaz, hola-ko publikoari zuzendutako kultur produkzioa eta euskara maila ez zen oso jaso izaten. Funtsean, XVI. mendetik XIX. mendearen amaiera arteko euskarazko kultur proiektu gehienak molde honetan egin ziren.

Euskara *helburu*. Planteamendu honetan hizkuntza bera zen kultur proiektuen gako. Proiektu batzuk euskararen gaitzea eta prestaketa lehenetsi zuten, eta beste batzuk aldiz, beronen erabileraren zabalpena eta normalizazioa. Baziren ere, helburu biak uztartu zituztenak. Noski euskararen aitzine-ratzeko proiektuek, hiztunarengan eragiten zuten, baina hiztuna bigarren mailan geratzen zen. Planteamendu hau nagusiki euskal abertzaletasunari lotuta azaldu zen.

Euskara *objektu*. Euskal hizkuntza eta kulturaren ikerketara bideratutako planteamendua zen hau. Euskara eta euskal kultura ikergai zientifiko gisa hartzen ziren. Helburua ez zen euskal hiztunarengana iristea, ezta euskara gaitzea ere, baizik zientzia egitea, gehienetan erdaraz egiten zena.

Ondoko lerroetan, planteamendu hauetako bakoitzak zer eman zuen ikusiko dugu.

I. EUSKARA *TRESNA*: HIZTUNAREN LEHENESTEA

Bistakoa izanik ere, ezin da ahaztu orain arte Euskal Herrian goi mailako kultura ia guztia erdaraz sortu dela. Euskararen erabilera idatzia batez ere maila apalekoentzat gordetzen zen. Elizak, esate baterako, XVI. mendetik euskara erabili zuen euskaldunen artean bere doktrina zabaltzeko, ez euskara aitzineratzeko egitasmorik zuelako, herri-tar gehienak nekazari euskaldun elebakarrak zire-lako baizik, eta beraz, beste modurik ez zeukalako haiengana iristeko. Elizaren helburua proselitismoa zen, euskara bidea. Ikus adibidez, Francisco Elizaldek 1735. urtean prestatutako katixima honen izenburu esanguratsua: “Apezendaco dotrina christiana uscaras: apeccec, eta leitcen daquitenec eracusteco, eta explicatceco uscaldun puro leitcen estaquitenei; aiec aitus, eta memorias icaste-co”. Jose Mari Larrea historialariak *Euskaldungoa erroizturik* liburuan seinatu zuen bezala, euskal literaturaren hasieran, euskara euskaldunen heziketa erlijiosorako tresna hutsa zen, “Eliza erdaldun batek zeukan bide bakarra publiko euskal-

dun baten bereganatzeko”¹. Hortik esplikatzan da euskal letretako testu erlijiosoan ugaritasuna ere (doktrina, katixima, ikasbide eta abar).

Beraz, Elizak kasu hauetan euskara soilik ezinbestean erabiltzen zuen, erdararik ez zekitenengana heldu ahal izateko. Normalean, idazki erlijiosoetako euskara, maila apalekoa izaten zen, halamoduz itzulua, asmoa ez baitzen euskara kultur hizkuntza jaso bilakatzea, Elizaren mezu erlijiosoa euskaldunen artean zabaltzea baizik. Eta euskaldunak Antzineko Erregimenean oro har alfabetatu gabeak ziren, nahiz eta askok doi doi irakurtzen zuten. Sarri askotan gainera, Elizan ikasi zuten irakurtzen. Hortaz, nekez irakurtzeko gai ziren hiztun haientzat, euskararik *simple* eta apalenean prestatu ziren testu erlijiosoak.

Izan zen, hala ere, helburu pragmatikotik harago, alegia erlijioa euskaldun elebakarren artean hedatzeaz gainera, euskara kultur hizkuntza bilakatzeko ekimenik, adibidez, Joanes Leizarragarena edo *Axularrena*. Elizatik kanpo ere, euskara kultur hizkuntza bilakatzeko beste saiorik izan zen, esate baterako Joanes Etxeberri Sarakoarena edo Jusef Egiategirena, biak XVIII. mendean, baina emaitza urrikoa. Ekimen hauen atzean ematen du elite ertain euskaldun bat zegoela, Iparraldekoa batez ere. Zernahi gisaz, euskara kultur hizkuntza bilakatzeko ekimen desberdinak, bai Elizaren baitan, bai Elizatik kanpokoak, ez ziren nagusi izan euskal letretan eta ez zuten jarraipen iraunkorrik izan (nahiz tradizio jaso xume bat abiatu).

XVI. mendetik Euskal Herriaren lehen industrializaziora arte, herritarrak, nagusiki nekazariak,

artisauak eta itsasgizonak ziren eta, euskaraz, haientzat idatzi zen batez ere. Irakurle euskaldunek eliz-liburuez gain, laborantzarako (eta modu mugatuagoan, nabigaziorako) euskarazko testu batzuk ere izan zituzten, asmo praktikodunak orobat. Liburu horiek nahiz ez ziren goren mailakoak, gai *teknikoei* buruzkoak ziren heinean ekoizpen jasotzat har daitezke eta horregatik ikusiko ditugu.

Laborari euskaldunentzako argitalpenak

Azpimarratu behar da, XVI-XIX. mende tartean euskaraz inprimatutako liburu gehienak eliz-tarrak edota elizkoiak izan zirela, hau da, eliz-gaiekin lotutako mota askotako lanak: otoitz liburuak, deboziozkoak, istorio biblikoak, santuen bizitzak, katiximak, kristau ikasbideak eta abar. Jurgi Kintanakin dioenez:

“Ipar Euskal Herrian, XVI. mendetik Frantses Iraultzara arte, liburu gehiago argitaratu ziren euskaraz frantsesez baino (90 euskaraz, 73 frantsesez eta 9 beste hizkuntzatan). Baina euskarazko liburu produkzioa, ia osotara gai erlijiosoen ingurukoa zen (90 liburutik 83), frantsesez orotariko gaiak lantzen ziren bitartean (literatura, zientziak, testu juridikoak, historia lanak, ...).”²

Erlijiosoak ez ziren euskal liburuen artean zeuden aipatu liburu *teknikoak*. Hola XVII. mendean Piarres Etxeberri *Dorrek Liburu hau da itsasoco nabigacionecoa* (1677) argitaratu zuen Baionan. Itsas nabigaziorako Martin Oihartzabal kapitainak

frantsesez prestatutako liburuaren euskaratzea zen. *Dorrek* Oihartzabalen liburua itzuli eta moldatu zuen, Ipar Euskal Herrian marinel euskaldun asko zegoelako. Gogoan izan behar da Iparraldeak, Lapurdik batez ere, XVII. mendean halako hazkunde ekonomikoa bizi izan zuela, eta eragile ekonomiko nagusia itsas nabigazioan oinarritutako merkataritza izan zela. Testuinguru horretan kokatzen da *Dorrreren* lana.

Dorrreren liburuaz geroztik ez zen beste obrarik idatzi euskaraz itsas nabigazioari buruz. Aldiz, XVII. mendetik aurrera, euskaldunen laborantza aitzineratzeko asmoz zenbait liburu prestatu ziren. Lehenik aipatuko dugun egilea, Mongongo Dassanza da eta bere *Laborarien abissua* (1692) liburuxka. Dassançak lan honetan ez zuen laborantzaren gaia zuzenean landu, albaitaritzarena baizik. Hau da, laborariek abereen zaintzarako behar zituzten albaitaritza ezagupenak jaso zituen. Dassanza kimikaria zen, eta ondoko aipuan dioen moduan, liburuan bildutako gaixotasunen erremedioak ez zituen berak asmatu, autore modernoengandik bildu eta euskaldunentzat euskaraz jarri baizik:

“...othoisten naute adiskide batzuek zenbait fagore eritarzun horren kontra egiteaz, eta hala resolutu dut haien satisfazionea gatik obra xume baten egitera, zeinetan erakutxiko baiteret Idien, eta behien, eta ardien eritarzun prinzipalen ezagutza, eta heier komeni zaizkoten erremedio miragarriak. Orduian segura zaiteste ez direla hemen gauzak nik pensatuak bainan bai ikhiak lehenagoko auktor handi eta

oraiko moderno famatuietarik. Eta nola hanitx nork bere nazionentzat travaillatu baidire alemaniakoak alemanez, espainiakoak espainolez, hala nola franzian egin baitute Maison rustikaz fransesen, eta gu franziakoak izan arren ezkualdun guziek ez dakigu erdaraz eta partikulariki laborariek konprenitzeko berehala liburu miragarri hartan diren misterioak, hargatik entreprenitu dut obra xume hau ezkoaraz emaiterat bat bederak iakin dezatentzat zein erreitx den ezkoaraz konprenitzea lehenagoko eta oraiko auktorren sendimenduak”³.

Ikusten denez, berariaz erdaraz ez zekiten euskaldun laborariei zuzendutako dibulgazio lana zen. Mota bertsuko liburu gehiago argitaratu zen Iparraldean XVII-XX. mende artean. XIX. mendean, liburuez gain, almanakak eta egutegiak, baseritar elkarteen arautegiak eta ganadu erakusketak/lehiaketa arauak ere kaleratu ziren. XIX. mende bukaeran euskarazko lehen prentsa agertzean, nekazaritza arloko artikuluak parra-parra publikatu ziren. Arlo honetan ere, Iparraldeko egileak nagusitu ziren. *Eskualduna* aldizkaria adibidez (1887-1944) testuinguru horretan agertu zen.

Hegoaldean XIX. mendearen azken laurdenera arte itxaron behar da nekazaritzari buruzko euskarazko lehen liburua argitaratu arte. Juan Goitiak idatzi zuen: *Eusquerazco agricultura* eta 1886an Tolosan kaleratu zen azpтитulu honekin *Necazari euscaldunentzat guztiz egoqui datocen ejercicioac eracusten dituana eta Carlos Irugarrenaren Españarmalla erreguezco aguiriyen zaldun dan Alzaga-ko necazari Juan Domingo Goitia Garmendiac escribi-*

tuba. Bistakoa denez, Goitiak ere liburu hau nekazari euskaldunentzat idatzi zuen. Hau da, erdaraz ulertzen ez zuten nekazariei laborantzako azken berrikuntzak helarazteko eta, bide batez, Euskal Herriko lurretan praktikatzen zen nekazaritzara egokitutako argibideak emateko:

“... eta beste bat leitu izandu det Oliban jaunac escribitua, eta premiata edo sariatua Madridco concurso generalean; eta ez det dudaric ifiñcen izango dala ongui eracusten duana eta provechosoa provinci edo paraje ascotaraco; baña guchi valio duana da euscal errietaraco, cergatic billatcen zayon bi falta, ceñac diran; bat liburu orren ideaz valiatzeco erdera edo gaztelania ez dan ongui comprenditcen necazari euscaldunen artean, eta bestea, necazarizan oso ejercicio diferentea dalaco beste provinci ascotaco aldean euskal errietan, bada icusten degu emengo necazarien arteraco, erderaz edo beste hitzcunzaren batean escribituac izan ezquero liburuia izan arren arguitasun andietacoa edo ongui eracusten duana, comprenditcen ez dala beraren ideac artutceco eta ongui aprovechatceco moduan, cergatic liburu oyetzaz ongui comprenditzen dutenac aprovechatceco moduan euscal errietaco necazarien artean chit guchi dira”⁴.

XX. mendera iritsita, Hegoaldeko adibideen artean aipa daiteke Gipuzkoako diputazioak agindutako Ignacio Gallastegiren lanaren euskaratzea. Hola argitaratu zen: *Sagardotarako sagarrak: sagardotarako sagar onak izateko sagastiak nola jarri ta zaitu bear diran* (1917). Gallastegi nekazaritza-

ingeniaria zen, Fraisoroko Nekazaritza Eskolako zuzendaria. Fraisorokoa Nekazaritza, esnegintza eta sagardogintza ikasteko eskola zen. Diputazioak Gallastegiren liburuaren itzulpena finantzatu zuen, baserritarren ekonomia pizteko asmoz. Helburua ez zen baserritarren euskalduntasuna babestea, baizik euskaldun elebkarrei edo erdara kamuski eza gutzen zutenei tresna bat eskaintzea. Pentsatzekoa da euskal hiztunak elebidun erabatekoak izan balira, diputazioak ez zuela bere gain hartuko halako proiekturik, sasoi honetan diputazioek ez baitzuten euskara sustatzeko politikarik.

Sagar ekoizpenaren hazkundera, aberastasuna zen heinean, halako liburua eskura izatea probetxuzkoa zen denentzat, bai diputazioarentzat, bai nekazariarentzat. Horregatik euskarazko edizioaren hitzaurrean bi ideia nagusi azpimarratu ziren: alde batetik, liburuaren asmo nagusia zela sagastiak usiatzeko azken aurrerapenak ezagutaraztea nekazariari, eta bestetik, liburua euskara errazean zegoela bertan esaten zena uler zedin:

“Gipuzkoa’n, ondasun asko biltzen da sagastiak dirala bide; ala ere, ordea, gure nekazariak ez dituzte bear bezela erabiltzen sagasti oiek.

Utsune ori betetzeko, aukerazko erabaki bat artu zuten nekazaritzari dagozkion gaiak aurrera eramateko izendatuak dauden Diputadu jaunak. ¿Zein erabaki da ori? Sagastiak, sagar asko ta ona eman dezaten, nola erabilli bear diran nekazariari jakin-eraztea; ortarako, liburucho batean erakuspen argiak jartzeko esan zioten Diputadu oiek Fraisoro deritzaion echearen zuzendariari.

Agindu ziotena egin zuan zuzendari jaun arek. Au da, begi-aurrean daukazuten au, lancho ura; ta zuentzat argigo izan dedin, esan nai deguna garbi-garbi ikasi dezazuten, euskeraz ipiñi degu liburuchoa.

Irakurri, ba, astiro ta gogoz. Beti sagar artean zabilatzatelako guztia badakizutela, ez uste. Jakitsuak aurrera dijoaz beren ikaskizunetan, eta egunero-egunero agertzen digute gauza berriren bat. Oiek ikasi ezik, atzean geldituko zerate, ta, zuek ez uste izan arren, ez diezute sagastiai bear ainbat ondasun kenduko.

Ikasi, ba. Argi, garbi, guztiok ulertzeko eraz itzegingo degu, ta erraz egin litezken gauza asko esango dizkitzutegu. Entzun zer diogun, ta dioguna egin”⁵.

Ikusten denez, obra honen helburua ez zen prosa jaso edo zientifikoa eskaintzea, frutikulturaren azken aurrerapenen berri ematea baizik profil linguistikoa jakin bateko irakurlekoari.

Beraz, Elizako, nabigazioko eta nekazaritzako euskarazko obrak euskaldun (ia) elebakarrentzat ziren eta bertan erabilitako euskara moldea ulerterraza zen. Euskara zientifikorik ez zegoen propioki, nahiz eta prosa jasoaren adibide zenbait aurki daitezkeen bereziki Iparraldeko testu batzuetan. Laborarientzako testuei buruz esandakoa aplikagarria da euskarazko osasungintza arloko lanei. Esate baterako, gerora aipagai izango dugun *Erriko gene deentzat osasun legueac eta medicantzaco arguibi deak Euskal-Erritarrai esqueñiac* (1899) obra euskarara itzuli zen euskaldunek beren buruen zaintzarako aholkuak uler eta aplika zitzen.

Lanbideetan hizkuntza eskakizuna euskaldunekin aritzeko

Euskal erakundeek, hala nola Hegoaldeko diputazioek ez zuten planteatzen euskara promozionatzeko egitasmo zehatzik. Aldiz, komunikazio-tresna praktiko gisa batzuetan kontuan hartzen zuten. Hau da, Euskal Herrian euskaldun elebakarrak (edo erdara mordoiloa hitz egiten zutenak) asko ziren, eta beraz, populazio horretan txertatu beharreko zerbitzuak euskaraz ere eskaini beharra zegoen. Hala, foruen garaitik diputazioek euskal populazioarekin harremanetan zeuden lanbide publikoetan, hau da, irakaskuntzan, armadan, elizan eta osasun arloetan, profesional euskaldunak izendatzea babesten zuten sarritan. Ikuspegi erabat praktikoa zen, euskara komunikazio-tresna gisa beharrezkoa baitzen. Hala, irakasle, mediku, apaiz... euskaldunen eskariak, hau da, zerbitzu-eskaintzarekin lotutako lanbideak, XIX. mendean sarritan egin ziren diputazioen aldetik⁶.

1876. urtean, gerra karlista bukatzean, eta foruak abolitu arren, kontzertu ekonomikoak autonomia maila jakin bat ahalbidetu zuen. Antton Narbaizak dioen bezala, “Toki Administrazioak (Udalek zein Diputazioak) beren langileak hautatzeko balia zezaketen euskararen eskakizuna. Gauzak horrela, Gipuzkoan barrena behintzat, normala izango da, besteak beste, mediku, emagin edo idazkari euskaldunak izatea”⁷. Egoera horrek II. Errepublikaren garairaino segitu zuen. Zergatia, Jose Antonio Rodriguez Ranz eta Jon Unanuek azaltzen dute:

“Toki administrazioko lanpostuetan euskararen ezagutzaren galdapena eragin zuen faktore nagusia gizarte-bizitzaren baitako presio soziolinguistikoa izan zen. Presio soziolinguistiko horrek behartzen zituen agintariak kontutan hartzera euskararen ezagutza lanpostuen hornikuntza erabakitzen zutenean. Beraz, faktore eragilea administrazioz kanpokoa da”⁸.

Hala, Donostiako udalak euskararen ezagutza eskatu zuen Igeldo auzoko mediku lanposturako. Narbaizak dioenez, Donostiako udalean zeuden errepublikarrak Igeldon aritzeko medikuaren hizkuntza eskakizunaren inguruan zalantzati agertzean, monarkikoen argumentu nagusia honako hau izan zen “Igeldon euskara baino ez zela hitz egiten!”⁹. Halaber, Donostiako udalak 1892an espetxeko kapelau berririk ez zuen izendatu, hautagaiak euskaraz ez zekielako.

Gipuzkoako diputazioan, 1914. urtean, *Kiri-kiñok* zioenez, Orbea, Intziarte eta Angulo diputatuek diputazioaren otseina izateko euskara jakitea beharrezkoa ez izatea proposatu zuten. Elortza diputatu jaimistak zera erantzun zien: “euskerara dala Diputazioaren otseiñentzat, euskaldunekin izan bear dituztelako beren artu-eman geienak”¹⁰. Azkenean, hizkuntza soslaiaren eskakizuna bozketa bidez onartu zen.

Aipatutako lanbideetan euskal hiztunak ba zeuden ere, mediku, albaitari edo idazkari euskaldunek ez zuten normalean euskara erabiltzen beren arteko solasetan. Ikusi dugunez, kasu hauetan guztietan euskararen hizkuntza eskakizuna zerbitzu prestazioari lotuta zegoen. Ez zen eskatzen eus-

karazko formazio kualifikatua demostratzea, ezta euskaraz idazten jakitea ere, mintzatzeko gaitasuna edukitzea baizik. Euskara, *bezeroarekin* komunikatzeko tresna gisa hartzen zen, *bezeroa* eskola umea, fededuna, gaixoa, epaiketara joan behar zen salatu-takoa edo salatzailea izan zitekeen, beti ere euskaldun (ia) elebakarra. Beraz, euskara ez zen lanbide bereko kideek beraien artean komunikatzeko tresna, ez zen medikuak medikuekin berba egiteko hizkuntza, ezta abokatuen arterakoa ere. Medikuei, esate baterako, euskara eskatzen zitzaizen gaixoekin berba egiteko, baina ez Medikuntza arloko euskarazko hizkera espezializatua.

Ikusitako adibideekin agertu dugunez, oro har, XIX. mendearen azken laurdenera arte euskararen erabilerak testu berezituetan asmo praktikoa zuen, eta euskaldunari mezu jakin bat (elizkoa, nekazaritzakoa, osasungintzakoa) helarazteko erabiltzen zen. Ez zegoen, salbuespenak salbuespen, euskara kultur hizkuntza bihurtzeko proiekturik.

Hori guztia aldatzen hasi zen XIX. mendearen azken laurdenean. Une horretan ikuspegi ekonomikotik Hegoaldeak, eta batez ere Bizkaiak, industrializazio prozesuarekin lotuta, hazkundera bizi izan zuen. Industrializazio prozesuak, eragin ekonomikoaz gainera, eragin kultural eta linguistikoa izan zuen. Erdal herrietako biztanle ugari erakarri zituen, eta euskal eliteen erdalduntze prozesua indartu zuen. Sasoi honetan euskal elite elebidunak erabat erdaldun elebakar bihurtzen hasi ziren. Euskaldun elebakarren kopurua eta proportzioa ere murriztuz joan zen, eta nekazarien artean

bertan gero eta gutxiago ziren erdaraz ezer ulertzen ez zutenak.

Egoera berri honetan euskarak, galdu egin zuen ordura arteko funtzionalitatea eta beronen erabilerak behera egin zuen. Hala ere, 1876ko foru abolizioarekin, halako giro *euskaroa* piztu zen Euskal Herrian, euskal foru, ohitura zahar eta euskararen aldekoa. Giro hartan joera berriak sortuko ziren, agerpen erradikalena euskal nazionalismoan izan zutenak. Abertzaleak euskararen erabilera behar praktikoa gisa planteatu ordez, bere baitako helburu gisa hartu zuten.

II. EUSKARA *HELBURU*: HIZKUNTZA PRESTATZEKO ETA NORMALIZATZEKO PROIEKTUAK

XIX. mendearen azken hamarkadetan euskararen aldeko mugimendu berriak sortu ziren. Foru abolizioak eraginda, euskal nortasun politiko eta kulturala errebindikatzen zuten taldeak agertu ziren, adibidez *Nafarroako Asociación Euskara* (1877), Arturo Campion kide zuena. Giro hartan, euskara bere baitako balio gisa hasi ziren ikusten. Ez soilik nekazari elebkarrekin tratatzeko tresna praktikoa gisa. Giro foruzale horrek esplikatzen ditu XIX. mendearen azken laurdenean diputazioek euskararen inguruan martxan jarritako edota babestutako zenbait ekimen, adibidez institutuetan euskara irakasteko katedrak sortzea (Bilboko Institutuko Euskara Katedra adibidez 1888. urtetik). Hala ere, giro *euskaroak* euskal hizkuntza eta kulturari gorazarre egiten zion arren, gehienetan nahiko hutsala eta folklorikoa izan zen, eta euskararen erabilera marjinala egiten zuen. Esate baterako Iruñean (*Revista Euskara*), Gasteizen (*Revista de las Provincias Eúskaras*), Donostian (*Euskal-Erria*)

eta Bilbon (*Revista de Vizcaya*) sortutako aldizkari *euskaroetan* euskararen agerpena oso txikia zen, eta gehienetan konposizio poetikoetara mugatuta zegoen. Nolanahi ere, mugak muga, euskararekiko ikuspegi berri baten abiapuntua zen.

Ikuspegi berri hori modu erradikalagoan planteatu zuen Sabino Aranak. Beretzat euskara ez zen babestu beharreko ondare bat bakarrik, askozaz gehiago baizik. Beretzat euskara bere proiektu abertzalearen parte zen, etorkizuneko Euzkadi independentearen hizkuntza nazionala.

Sabino Arana berak eta sortu zuen alderdiak (EAJ, 1895) nagusiki gaztelania erabili zuten ohiko hizkuntza gisa. Teoria mailan, ordea, euskarari aitortzen zioten nagusitasuna, eta potentzialki edozertarako gai izan zitekeela planteatu zuten, gai apalak zein jasoenak adierazteko. 1901eko hitzaldi batean Sabino Aranak argi adierazi zuen euskara normalizatzeke helburua:

“... hacedle capaz de llenar esas necesidades a que darle vida se le sujete, y apto para hablar, leer y escribir de geografía e historia, de sociología y de política, de moral y derecho, de filosofía y bellas artes, de industria y comercio, de economía y hacienda, de todo, en fin, cuanto en la sociedad humana sirve para el cultivo del espíritu y para procurarse recursos de vida y medios de progreso; y entonces tened por seguro que el euzkera vivirá vida propia, lozana y próspera...”¹¹.

Modu horretara Sabino Aranak berak euskaraz maila jasoko lanik idatzi ez bazuen ere, bide bat seinalatu zuen, hainbat euskaltzalek segituko zu-

tena. Esan liteke, beraz, euskal abertzaletasunaren sorrerak inflexio puntu bat markatu zuela. Euskaraz maila jasoko zerbait egin nahi zutenek Sabino Aranarengan aurki zezaketen halako ahalegina justifikatzeko oinarri ideologikoa. Hala ere, gerta zitezkeen euskara kultur hizkuntza bihurtu nahi zuten guztiak ez etortzea osoki bat alderdi jeltzalearekin: politika auzietan, hauteskunde estrategietan, ortografia kontuetan eta abar. Baina ideologia abertzaleak, modu zabalean ulertuta, erreferente bat eskaintzen zuen, baita alderdi mailako militantzia saihesten zutenentzat ere. Azkue apaiz euskaltzalea, adibidez, alderdi mailako militantziatik urrun ibili zen gehienetan, baina ideologikoki abertzaleentzat zuen bere burua. Era berean, euskal nazionalista ez ziren euskaltzaleek ere (karlistek, integristek eta abar) erreferente abertzalea aurrean izan zuten (euskara edozertarako erabil zitekeela esanez) eta, zuzenean edo zeharka, beren jardunean eragin zuen. Esan liteke beraz, maila jasoko euskarazko ekoizpen osoan eragin zuela abertzaletasun ideiak.

Ondorioz, euskal nazio kontzeptuaren sorrerarekin, molde berriko euskarazko kultur gintza bat agertu zen. Orduetik aurrera jite edo xede desberdineko kultur produkzio eta antolaketa bati hasiera eman zitzaion, non gakoa hizkuntza zen, beronen prestaketa eta zabalpena, eta ez hiztun elebakarra. Beraz, XIX. mendearen amaieraz geroztik, euskarazko kultur gintzaren zati baten interesgunea hiztuna izatetik, hizkuntza izatera igaro zenez, hizkuntzaren beraren lanketarako eta prestaketarako proiektuak abian jarri ziren: hiztegiak, jardunaldiak/hitzaldiak, akademia eta abar.

Hizkuntza aitzineratzeko proiektuak

Gerraurreko euskarazko kulturgintza jasoan, euskara xede zuten proiektuak bi multzo nagusitan sailka daitezke:

a) *Hizkuntzaren corpusarekin zerikusia zutenak*, hau da, euskara lantzeko, gaitzeko eta egokitzeko asmoa zuten proiektuak. Hiztegien prestaketa, hizkuntzaren batasuna edota sarri aipatutako euskararen “apaintzea” eta “garbitzea”, sartuko lirateke atal honetan. Goi mailari dagokion euskarazko lanketaren adibide izan liteke Raimundo Olabidek prestatutako *Giza-soña* (1917) hiztegia. Olabide ideologikoki jeltzalea zen eta euskara atondu eta prestatu nahi zuen esparru berrietara zabaltzeko. *Giza-soña* hiztegi berezitua argitaratu zuenean, bere asmoa euskara gaitzea zen Natur Zientzietan eta Osasun arloetan erabili ahal izateko. Hau da, euskara beste edozein hizkuntza moduan ezagutza transmititzeko prestatzea, nahiz eta oraindik jakintza-arlo horietan hitzun gutxi (edo bat ere ez) egon. Izan ere, euskara beste edozein hizkuntza moduan ezagutza transmititzeko balio-garria bazen ere, artean egokitu gabe zegoen. Horren ondorioz, jakintzaren arlo desberdinetan ari ziren euskaldunek ez zeukaten euskara erabiltzerik, eta beraz, euskara jakintzatik urrunduta zegoen. Olabidek zioenenez:

“Izen-pillo au argitara yaurtitzen det aizkide askoren onuz. Euzkeltzaleak atsegiñez aítzen ba-dute, beste pillo batzuk daíayokete, bildu ditzakedan euzkel-itzak, yakingai bakoitzak daskanez, euzkel-idazleei dakaízkiedala, ayen

arloa nolarebait arintzeko, ta beafa zaigun euzkel-idaztiyasa gertutzeko. Euzkeldunik asko yakite-sail oroetan ikastunak ditugu; dakitena euzkeraz idazteko gairikan ez. Erderaz orok dagiguna ikasi ta irakasi oi ditugu. Inork inoiz befi zerbait argitaldu nai ba-du, erderara yo, ta erderaz idatzi-beafez aurkitzen da; euzkel-itzak, of andik sakabanatuak, aren deyarekiko sof ta gof datzate, idazti yakintsuetarako bidetara ez ditualako inork ere gaurdaño ekafi. Okulluetatik eta basefietatik, ordea, euzkeldunok gure ele edef mamitsu au eker a erakafi beaf ta nai degu, yakingai guziak azaltzeko: beste edozein ele bezain adifona bai-dalarik, (...). Ez da, beraz, afitzeko, yakingai askotaz idatzi nairik guretarfean ainbeste lagun egon-afen, ipuin eta gozo-arazotzaz izan-ezik, idazti yakintsuren bat ere ezpa-du inork egundaño atera”¹².

b) *Hizkuntzaren estatusarekin lotutakoak*, hau da, euskararen zabalpenarekin eta gizarte erabilera-rekin zerikusia duten proiektuak. Jarduera honetan bereziki nabarmendu ziren Euskal Esnalea eta Euskaltzaindia. Biak ala biak, hein handiz, abertzaleen ekimenez sortu ziren, nahiz eta ez ziren erakunde alderdikoiak. Gerraurrean biek euskara eta euskal kultura aitzineratzeko abian jarri zituzten hainbat ekimen, baina agian ezezagunagoak dira bai batek eta bai besteak euskara hutsez antolatutako hitzaldiak, Euskal-Esnalearen Donostiako hitzaldi-zikloa eta Euskaltzaindiaren Durango eta Doneztebeko Euskalegunak. Ekitaldiok euskara hutsez izatea, euskal kulturgintzaren baitan fenomeno nahiko ez ohikoa zen, garaiko Euskal Herrian konferentziak erdaraz ematen baitziren eta ez euskaraz. Horrega-

tik, Euskalegunen antolaketan ibilitako Azkue euskaltzainburuak, Durangoko hitzaldia zela-eta, Jose Migel Barandiarani bidali zion kartan badaezpada gogorarazten zion hitzaldia euskaraz eman behar zuela. Euskara eta ezagutza lotzeko lehenengoetarikoko ekitaldi publikoak izan ziren.

Euskararen barne-lanketa (*corpusa*) eta erabilera soziala (*estatusa*) hedatzea bi prozesu desberdin izan arren, euskararen kasuan lotuta egon ziren. Are gehiago, XX. mende hasieran bi prozesuak nahastuta eta aldi berekoak izan ziren. Hau da, euskararen erabilera zabaldu nahi zen unean, hiztegiak adibidez, orduantxe prestatzen ari ziren. Eta hori gutxi balitz, euskaltzaleen artean ez zegoen corpus mailako adostasunik. Ikus adibide moduan Bonifazio Etxegarairen lekukotza:

“Befiro esango det oso zintzoak dirala euskera goizetik-gabera garbitu eta apaindu nai duten euskalzaleak; baña ala ere, nere ustez, bide okefian dabiltz. Beren aítian, batek ontzat ematen duben gauza, bestiarentzat txafá da, eta onela ditugu, jaun onen euskera, beste jaun aren euskera, eta ala ezin liteke gauza onik egin. Érdalefíyan badakite au, eta euskaldunai esaten digute: «;Zef zabiltzate of euskera gora, euskera bera, oraindik ez badakizute euskera nola dan? Onek esaten du, au; arek esaten du, ori, eta danen aítian euskera befiya egiten ari zerate”¹³.

Corpus mailako desadostasunak bi ondorio zuzen izan zituen. Bata hizkuntzaren batasunean. Azken finean euskaltzaleen arteko adostasunik gabe, eta bereziki sabindarren hizkuntza jarrera her-

tsien ondorioz, euskararen batasuna gerraostera atzeratu behar izan zen. Bigarren ondorioak, berriz, eragina izan zuen euskararen erabileran. Esate baterako, gerraurrean sortutako euskara sabindarra, purista eta neologismoz betea zen heinean, ulertzeko eta erabiltzeko ikasi egin behar zen eta betiko euskaldunek ezin zuten ez erabili ez ulertu ere. Azkenean, euskaldun askori sabindar euskara, hitz egiteko zaila zitzaien, eta erdara erabiltzen amaitzen zuten, besteak beste, eredu estandar segurua eskaintzen zuelako.

Hizkuntzaren prestaketa eta zabalpenarekin lotutako proiektu hauetan guztietan euskara zen lehentasuna, hizkuntza bera lantzea, jasotzea, erabiltzea, zabaltzea eta erakundetzea. Ondoko lerroetan euskara helburu izan zuten elkarte eta proiektuak xehekiago aztertuko ditugu. Hau da, euskal hiztuna beharrean, euskararen lanketan eta zabalpenean murgildutako ekimenak. Ikusiko dugunez, segidan aipatutako egitasmoetako batzuk, proiektu abertzaleak izan ziren bete-betean. Beste batzuk berriz, abertzaletasunetik hurbil kokatu ziren, eta abertzaletasunak hizkuntzari irekitako aukera eta erronka berriak bereganatu zituzten, hau da, erabiler esparru berriak, hizkuntzaren batasuna, euskarazko irakaskuntza eta abar.

Euskal-Esnalearen hitzaldi zikloak

Gipuzkoa eta Nafarroako ideologia desberdinetako euskaltzaleek 1907. urtean Zumarragan sortu zuten Euskal-Esnalea elkarte. Bertan kide

abertzaleak, karlistak, integristak bildu ziren, denak euskararen inguruan. Elkarreak euskara eta euskal kultura sustatzea zuen helburu.

Euskal-Esnalea 1918. urtetik aurrera Donostian euskarazko hitzaldiak antolatzen hasi zen. Hitzaldi horiek formatu jakin bat zuten: ordu beteokoak ziren, Novedades antzokian, jai egunetan eta zientzia, kultura eta gizarte arloko gaiak modu jasoan landuz. Euskarazko hitzaldi kaletarrak. Hizlariak argazkiez, irudiez eta bestelako materialez (adb. musikaz) baliatzen ziren berbalditan. Koldo Izagirrek dionez:

“Euskara prestijiatzeko asmoz publiko urbanora heldu nahirik, hitzaldiak antolatzea erabaki zuen Euskal-Esnaleak hainbat gairi buruz (...) Urrats garrantzitsua eman da izpirituan. Euskara ez da jadanik XX. mendearen aurka gorde behar den pitxia; modari eta tresneriari zabaldu behar du hizkuntzak, garatu behar du, txertatu egin behar du modernitatean”¹⁴.

1920. urtetik aurrera, Euskal-Esnalea hitzaldietako testuak bildu eta argitaratzen hasi zen. Hitzaldiak bi modutara publikatu ziren: alde batetik, liburuxka solteetan, eta bestetik, testu bilduma liburuetan, Euskal-Esnaleak *salla* deitzen zuena. Guztira 28 hitzaldiren euskarazko testuak kaleratu ziren. Beraz, gerraurreko euskarazko prosa jasoaren, maiz zientifikoaren, bildumarik zabalena eta anitzena osatu zuen: alde batetik, 1.000 orrialdetik gora inprimatu zirelako, eta bestalde, jakintza-arlo askori egin zitzaizolako tartea (Osasuna, Literatura, Historia, Musika, Mitologia, Teknologia, Soziolo-

gia...) nahiz eta ordura arte halako gaiak euskaraz landu gabe zeuden. Aipatutako testu bildumatik kanpo hitzaldi bakan batzuk geratu ziren. Horietako batzuk beren kasa argitaratu ziren, adibidez Ixaka Lopez-Mendizabalena (*Erleak. Beren bizitza eta oitura*). Lopez-Mendizabalen irudiko Euskal Esnaleko hitzaldiak zer ziren ikustea interesgarria da:

“Beti izan da oitura Euskal-Esnalea’ko itzaldietan al ziran gai geienak jotzea. Eta onela, batzuek alde batetik eta besteak bestetik, guzien artean gerkeraz Enkiklopaideia deritzaiona egiten ari gera, agertuaz gezuézko jakintsu batzuek bestera uste izanañen, gure euskera maitteak edozer gai erabili ta azaldu dezakela”¹⁵.

Hizlarietarako dagokionez, aipatu behar da, hizlariak euskaldun ikasiak eta euskaltzaleak zirela, euskal elite kulturalaren parte. Salbuespenak salbuespen, denak gizonak (soilik 3 emakume) eta Hegoaldekoak ziren (Iparraldetik soilik 2). Gehienak abertzaleak ziren, gure datuen arabera, 16 (23tik). Horietatik batzuk alderdi jeltzaleko kide ziren (adb. Mikel Urreta, Julia Fernandez, Jose Olaizola, Joseba Zinkunegi eta Jesus Mª Leizaola), eta beste batzuk abertzaleak izanik ez zeuden partidu dinamikan sartuta (adb. Azkue, Barandiaran edo Mokoroa). Beste 7 hizlariaren kasuan, denetarik dago, adibidez Ignacio Mª Etxaide donostiar integrismoaren liderra zen, eta Etxegaraitarrak euskaltzale-foruzaleak, baina ez abertzaleak; eta ildo berdinean agian Juan Karlos Gerra koka daiteke.

Beste datu nabarmen bat da Euskal Esnaleko 23 hizlarietatik 16k Euskaltzaindiarekin harreman

zuzen-zuzena izan zutela (euskaltzain oso, urgazle edo ohorezko bezala). Hitzaldia eman zutenetako batzuk momentu hartan bertan atxikita zeuden Euskaltzaindiari, eta beste batzuk aldiz, berandua-go atxiki ziren. Euskaltzaindiarekin zeharreko harremana izan zuenik ere izan zen. Esate baterako Mikel Urretak, dakigula Euskaltzaindian ez zuen aipatutako izendapenik jaso, baina 1918ko Oñatiko Eusko Ikaskuntzen Kongresuan aritu zen Hizkuntza Sailean Euskal Akademia sortzeko bileretan.

Beraz, euskararen beraren prestatze eta egokitzapen lanetan (Euskaltzaindian) murgilduta zeuden ia berberak ziren euskarazko prosa zientifikoaren aitzineko lanak (hitzaldi eta argitalpenak) prestatu zituztenak Hegoaldean. Hain zuzen ere, hizkuntzaren prestaketa lanak eta hizkuntza horren erregistro jasora eramateko saioak, elkarri lotutako prozesuak izan direlako Euskal Herrian. Izan ere, erregistro jaso sortzeko hizkuntzaren lanketa ezinbestekoa zen.

Euskal Esnalearen hitzaldi zikloa beraz, gerraurrean euskaraz goi mailan egiten zenaren agerpen nabarmenenetakoa dugu, bere muga eta bertuteekin. Zikloan parte hartutako hizlariak ikusita, garaiko goi mailako euskal kulturgileen ezaugarri nagusiak agerian geratzen dira: gehienbat lanbide liberaletako abertzaleak, elizgizonen presentzia ugariarekin, eta gehienak, aldez edo moldez, Euskaltzaindiari lotuak.

Ohar egitekoa da ere, Euskal Esnaleak ahalbidetzen zuela euskaldunentzako kultur plaza bat egituratzea, egile eta publiko (entzule/irakurle) euskaldunarentzat. Lehenik, hitzaldia ematen/

entzuten zen euskaraz eta ondoren hitzaldi hori artikulu zein liburuxka formatuan idazten/irakurtzen zen. Euskal Esnaleak antolatutako kultur plazak, hainbat aditu euskaldun, normalean gaztelaniaz lan egiten zutenak, euskaraz sortzera eramane zituen. Are gehiago, egile batzuen kasuan, Euskal Esnaleko lana izan zen goi mailan gerraurrean euskaraz idatzi zuten gauza bakarra edo bakarreneetakoa (adb. Barandiaran, Aita Donostia eta abar). Beraz, hitzaldi zikloa egon ezean, egile batzuk ez zuten euskaraz maila jasoko lanik ekoitziko.

Dibulgazio zientifikoa egunkari eta aldizkarietan

Gerraurrean egunkari zein aldizkarietan euskaraz zientzia eta kultura gai jasoen gainean, aurretik hitzaldia izan ez ziren hainbat lan ere argitaratu ziren. Ez dugu bilaketa exhaustiborik egin, baina gure ikerketa xumean ikusi dugunez, euskaraz Hegoaldean Fisikaz, Metafisikaz edota Natur Zientziei buruz aritu ziren ia guztiak abertzale euskaltzaleak izan ziren, maiz sabindarrak. Egile horiengan, euskara zen kezka nagusia. Ez ziren kontziente, egiten zuten hautu linguistiko garbizaleak hiztunari (kasu honetan irakurle euskaldunari) ahalegin handi(egi) a eskatzen ziola. Hau da, hiztunak gai horietan alfabetatzea edota testuaren ulergarritasuna bigarren mailan utzi zituzten. Euskaltzale haien asmoa zen, euskara edozein gaiari buruz aritzeko balio zuela erakustea eta horretarako prestatzea. Horregatik dibulgazio zientifikoko sabindarren zenbait testu ez ziren irakurtzeko prestatu eta ariketa linguis-

tikotzat har litezke (gai zientifiko edo tekniko bat euskaraz jartzeko saioltzat hain zuzen ere). Adibide gisa jar ditzakegu Agustín Anabitartek Albert Einsteini buruz *Euzkadi* egunkarian argitaratutako hiru testuak, berehala aztertuko ditugunak.

Gerraurreko dibulgazio zientifikoko testuen beste ezaugarri komun bat da testuon egileak normalean ez zirela adituak, eta artikulua ez zituztela prestatu gai horietan aditu ziren beste euskaldun batzuentzat. Kontuan izan, adibidez fisikari euskaldunen kopurua Euskal Herrian 1936ko gerra baino lehen, hutsala izango zela. Euskal hiztunen populazioaren gehiengoa nekazariak, arrantzaleak eta eskulangileak osatzen zuten. Euskaldun horiek, alfabetatuak izanik ere, oinarriko ikasketak zituzten (eskola mailakoak alegia). Beraz zientziari buruz euskaraz idazten zutenak, oro har, ez ziren adituak, eta ez zuten irakurlego errealik. Hortik ere, halako testuen ariketa linguistikoa izatera, hau da, euskara halako gaiak azaltzeko gai zela erakustea, nahiz eta gaiotan aditu euskaldunik ez izan.

Dena dela, izan zen zientziari buruz euskaldun errealei, bereziki nekazariei zuzendutako lanik. Kasu horretan euskara molde berriak erabili arren, euskara ez zen hiperpurista izaten, eta gaiak modu ahalik eta sinpleenean tratatzen ziren, gutxi eskolatutako irakurleak ulertzeko moduan. Hein handiz mota horretako zientzia dibulgazioa lehengo azaldu den planteamendu pragmatikoaren baitan sar zitekeen (*euskara tresna*), baina ez dugu atal hartan sartu, zientziaren dibulgazioak helburu praktikoa gainditzen zuelako eta bestelako edukiak bazituelako, bereziki hizkuntzaren arlokoak. Ho-

rrela gertatu zen behintzat, Azkueren *Euskalzale* eta *Ibaizabal* aldizkarietan, Baionako *Eskualdunan* eta Donostiako *Argian*. Aipatutako aldizkari bakoitza euskara eredu jakin bana zabaltzeko plataformak izan ziren. Alde horretatik nekazariei zuzendutako zientzi dibulgaziozko lanak, *euskara tresna* eta *euskara helburu* zuten planteamenduen erdibidean kokatuko lirateke.

Ondoko lerroetan aipatutako bi joerak adibi-deekin azalduko ditugu, hau da, nekazarietzako zientzia dibulgazioaren adibideak ikusiko ditugu lehenik, eta saio linguistiko hutsa izan zen Einsteini buruzko testua ondoren.

Zientzia dibulgazioa nekazarietzat

Populazio euskaldun gutxi eskolatuarentzat gerraurrean gai tekniko edo zientifikotzat har daitezkeen zenbait artikulu argitaratu ziren egunkari eta aldizkarietan. Esan moduan testu ulergarri eta errazak ziren, nekazari euskaldunek segitzeko modukoak, ez saiakera linguistiko nabarmenak. Halako artikulu gehienak praktikoak baziren ere, noizean behin laborantza gaietatik haratago zihozen auziak jorratzen zituzten. Arlo honetan bereziki nabarmenak dira Baionako *Eskualduna* (1887-1944) eta Donostiako *Argia* (1921-1936) aldizkariak. Aldizkari bakoitzak euskarazko prosa eredu bana sortu eta aplikatu zuen. Hiriart Urrutik finkatu zuen *Eskualdunako* baxenabartar-lapurtar idatzia eta Iparralde osotik hedatu zen. *Argiaren* inguruan berriz, beste prosa eredu bat sortu zen,

oinarrian gipuzkera zuena, hein handiz garbizalea, baina ez sabindarra. Bietan nekazaritzari buruzko hainbat artikulu argitaratu ziren aipatutako hizkuntza ereduetan. Aldizkari hauetako testu zientifiko-teknikoen adibide bana aipatuko dugu.

Arnaud Abadia kalonjeak 1892-1916. urteen artean Iparraldeko *Eskualduna* aldizkarian “Laborarier” izeneko saila idatzi zuen astero. Sail hartan agertutako artikulu gehienak maila apalekoak eta osoki praktikoak baziren ere, noizean behin Biologia edo Botanika jakintza alorreko gaiak azaldu zituen. Kepa Altonagak aztertu ditu Abadiaren artikulu haietako zenbait. Adibidez 1895. urtean satorrari buruzko edota tximeleten zikloari buruzko artikuluak kaleratu zituen Abadiak. Halakoetan, nekazariak ilustratu nahian, zientzia dibulgazioa egiten zuen. Ez goi mailakoa, baina bai beharrian zuzenki praktikoa gainditzen zuena. Izatez, garaiko nekazariak inoiz kexu ziren ez ziotelako ongi ulertzen. Alta, Altonagak ondorioztatu duenez: “ez dut uste Arnaud Abadiaren idazkiak ulergaitzak direnik. [...] Mamiaren aldetik ez dago inolako oztoporik [...]; arazoa orduko baserritar irakurleen maila hori baino are beherago egotetik dator”¹⁶. Horri lotuta aipatzekoa da, Abadiak maiz hitz teknikoak euskaratzen zituela, baina ez garbizaletasunagatik nekazariak hobeto uler zitzaten baizik (adibidez “geofilo” hitzaren ordez, “lurpeko” erabiliz).

Antzeko bidea hartu zuen hogeitau urte geroago *Argia* aldizkariak. Ambrosio Zatarainek esate baterako, 250 bat artikulu argitaratu zituen *Argian* ezizen desberdinekin, gehienak “Nekazaritza” atalean. Zatarain, besteak beste, ongarriari buruz aritu zen:

“FOSFATOAK

Orrela deritzaioten ongarri edo arri zimaurreak, lurrak ontzen, aberasten ditue ta landareai on egiten die berekin daramaten izape edo substantzi bategatik: “azido fosforikoa” dalakoa-gatik. Lur karetsuetan zabaldu ezkeru, ez ditu asko indartzen, bai ordea berez kare asko ez duten lurrak.

“Fosfatoak” iru motatakoak izaten dira: 1.- Ezurretik ateratzen diranak. 2.- Jatorrizko edo naturalak. 3.- Eskorias de desfosforizazio deritzanak¹⁷.

Ikusten denez, Zatarainek hitzak asmatu baino, nahiago zuen *fosfato*, *eskoria* eta bestelako erdal hitzak erabili. Testu labur honetan, islatuta agertzen da *Argiak* zerabilen euskarazko prosa erdua. Nabari da, nekazariei zuzendutako artikuluetan oreka bat zegoela, gaiaren trataera eta erabilitako hizkuntza moldearen artean.

Abadiaren edo Zatarainen artikuluek zientzia dibulgazio pixka bat egiten zuten, nekazaritza aholku praktikoetatik gehiegi urrundu gabe. Garai hartan egon zen, ordea, maila zertxobait jasoagoko dibulgazioa egin nahi izan zuenik, beti ere irakurle errealek ulertzeko moduan, eta gaiaren trataera eta hizkuntza saioaren arteko orekari eutsi nahian. Iparraldeko mediku batzuen artikulua aipa daitezke, bereziki Jean Etxeparerenak. Medikuek honek *Eskualduna* eta *Gure Herria* aldizkarietan idatzitako testuetan aldika zientzia gaiak, eta Literatur Kritikak landu zituen, beti euskaraz. Etxeparek euskara kultur hizkuntza bihurtzeko kezka berezia zuen. Ez zen euskal nazionalista izan, baina asko

hurbildu zitzaion nazionalismoari. *Eskualduna* aldizkariko prosa errazetik abiatzen bazen ere, Abadiak baino maila jasoagoa zerabilen, bai gaietan zein hizkeran. Etxeparek nekazariak baztertu gabe, eskolatutako euskaldun irakurleengana heldu nahi zuen (medikuak, apaizak, lanbide liberalekoak), nahiz halakoek normalean kultur gaiak frantsesez irakurtzen zituzten. Hortik Etxepareren oihartzun urria, nekazari gutxi ikasi eta elite frantsestuen artean leku gabe geratu baitzen¹⁸.

Laburbilduz, ikusi ditugu, irakurle euskaldun erreala (eskola maila txikia, laboraria,...) aintzat hartzen zituzten testuak, non asmo praktikoa eta euskara kultur hizkuntza bihurtzeko asmoa tartekatzen den. Ondoren beste mota bateko testuak aztertuko dira, oroz gain saio linguistikoak zirenak, hain zuzen ere. Agustin Anabitartek Albert Einstein-en teoriei buruz idatzitako hiru artikulak aipatuko ditugu, non gaiaren edo irakurlearen gainetik, hizkuntzak berak zuen garrantzia.

Einstein *Euzkadin*

Euzkadi 1913. urtean Bilbon sortutako egunkari jeltzalea zen. Egunkari gehiena gaztelaniaz idatzita zegoen baina bazuen euskarazko atal bat, *Kirikiñoren* ardurapean zegoena. Bertan, 1923. urteko urtarrilean Agustin Anabitarte donostiar abertzaleak, *Anabi ezeizenez, Einstein 'en ustariak* (edo Einsteinen teoriak) izenburuko lana argitaratu zuen hiru egun jarraitan. Fisikari buruz euskaraz idatzitako lehen testua izan zen.

UPV/EHUko Fisika irakaslea den Fernando Plazaolak *Ekaia* aldizkarian artikulu horren gaineko azterketa bat argitaratu du. Plazaolak egilearen bizitzaz eta obraz zenbait zertzelada ematen ditu, eta garrantzitsuena dena, Fisikaren ikuspegitik Anabitarteren ekarpena balioesteko ezinbesteko azalpena eskaintzen du. Irakasleak dioenez, Einsteinek erlatibitatearen teoria 1905. urtean plazaratu bazuen ere, 1915. urtera arte ez zuen erlatibitatearen teoria orokorra atera, eta 1919. urtean A. S. Eddington-ek eguzki eklipse oso bat behatzeko Brasilera egindako espediziora arte ez zen teoria frogatu, Brasilgo behaketek bat egin zutelako erlatibitate orokorrak auresaten zuenarekin. Anabitarrek, beraz, *Euzkadira* ekarri zuen zientzialarien komunitatean une hartan bertan eztabaidatzen ari zen erlatibitatearen teoria orokorra.

Arestian aipatu dugunez, lana atalka argitaratu zen, hiru egun jarraitan. Urtarrilaren 5ean kaleratutako lehen testuan ez zuen Einsteini buruz hitz egin, eta gaiaren sarrera gisa, Galileoren erlatibitate-printzipioa azaldu zuen¹⁹. Bigarren testuan Galileorekin amaitu eta Einsteinekin hasi zen:

“Einstein'en ustariak orren ondotik dabilta. Igindar-gertagietan (fenómenos mecánicos) diran bezela, Einstein'ek izaki-gertagi (fenómenos físicos) guztietara zabaldu ditu adigai oiek, ta baita igitze guztietara.

Lengo era orretan, gu gabiltzala, asmatu liteken aldi-neurkuñarekin aldia (el tiempo en el espacio) arauzko dala ere egiztatu liteke, lengo baldintzean.

Beraz, Einstein'en ustez, zearorik ez da, guztia arauzkoa da. Bere ustariari "arauztasun ustariak" deitzen diete²⁰.

Hirugarren testuan espazioari buruz aritu zen eta Einsteinen teoriak frogatu zituzten behaketa astronomikoen berri eman zuen.

Plazaolaren ekarpena garrantzitsua da, orain arte testu hau gutxi ezagutzeaz gainera, inork ez ziolako azterketa monografikorik eskaini. Baina, gure ustez, badira Plazaolak aipatu gabe utzi dituen hiru aspektu garrantzitsu azpimarratu beharrekoak direnak. Batetik, egilea ez zen ez fisikaria ezta gai horretan zaletua ere. Bestalde, *Euzkadiko* artikuluetan gaia baino, saio linguistikoa zen garrantzitsuagoa. Azkenik, eguneroko prentsa ez zen lekurik egokiena hiru egun jarraitan Fisikari buruzko artikulua argitaratzeko.

Anabitarte ez zen fisikaria, ez formazioz, ez profesioz, ez afizioz. Bere bizitzan ez zuen halako gaietan aparteko ikasketarik jaso, ezta ezer idatzi ere, honako hau bere obran salbuespena izanik. Anabitartek eleberriak idatzi zituen, eta bestelako testu laburragoak, kazetaritzakoak. Beraz, *Euzkadin* Fisikari buruz argitaratutako euskarazko lehen testua ez da zientzialari edo aditu batek zientzia gaiez idatzitako lana.

Anabitarterena saio bat da, euskaraz inoiz erabili gabeko gai bati buruzkoa. Inoiz erabili gabekoa izanik, euskarak ez zituen hainbat terminotarako lexiko garbizalea aukeratu zuen. Baina egileak lexiko espezializatua euskara "garbian" jartzean, ezinbestean alboan erdarazko ordaina eman behar izan zuen. Beraz, euskara gaztelaniaren menean

agertzen zen, edo alderantziz, erdara euskararen argigarri.

Bestalde, Anabitarteren erlatibitatearen teoriari buruzko lana goi mailako dibulgaziora dedikatutako aldizkari batean argitaratzeko modukoa zen, baina ez eguneko prentsa idatzian. Alde horretatik, Anabitarterena prentsan zein aldizkarietan kaleratutako euskarazko testuen artean, gaiaren aldetik, salbuespena izan zen. Gertaera harrigarri horren atzean dauden arrazoiak aztertuko ditugu.

Aurrenik eta behin aipatu behar da zientziaren dibulgazioaren esparruko euskarazko aldizkaririk ez zela sortu XX. mendearen azken laurdenera arte. Eta bestetik, eta garrantzitsuago dena, Anabitarrek eta *Kirikiñok* demostratu nahi zuten euskarak goi jakintza transmitzeko balio zezakeela. Hau da, Anabitarteren eta *Kirikiñoren* asmoa ez zen euskara zientzian jarduteko prestatzea, baizik gehiago erakustaldi linguistiko bat egitea. Berez, helburu gisa, bai nahi zuten euskara zientziaren esparrura hedatzea, eta agian bidea irekitzen ari zirela pentsa zezaketen. Nolanahi ere, artikulua lehen-lehenik euskararen aldeko ariketa linguistiko eta intelektual gisa prestatu zuten. Ikus, horren adibide *Kirikiñok* Anabitarteren lehen testuari egindako sarrera biak: *Euzkerek dana dadirazoke* eta *Gai gatx bat euzkeraz*. Izenburuak erabat argigarriak dira. *Kirikiñoren* bigarren testua osorik dakargu hona, bertan azaltzen delako beraien lehen asmoa ez zela euskarazko zientzia dibulgazioa abian jartzea, beste bat baizik:

“Aspaldijon, illabete batzuk bai, daukogu emen iru ataleko idaz-lan bat, Donosti’ko euzkeltza-

le goralgarrija dan Anabi'rena. Gaur ipinten dogu lenengo atala.

Ikusiko dozuen lez Einstein doixtar jakintsuaren oldospen barrijetzaz idazten dau Anabi'k.

Batebatek esango dau, biarba, onelako lanak eztirala egokijak eguneroko izparringi barentzako irakurlerik asko ezer aitu barik geratzen diralako; baña ori gora-bera, nik uste dot argitaltzia ondo datorrela, erakustiarren gure euzkerak balijo daua orrelako gauza jakindarrak adirazoteko be.

Aspaldiko urtietan yabilkuz Unamuno (Mikel), Baroja, ta euren atzian txakurra uga zabaren atzian lez dabiltzan beste asko, esan ta esaten, gure euzkera au eztala bestelako ez-jakiñen oldospen apurrek adierazoteko baño; ta orregaitik laga biar dogula, beinbe eztala ixango ikasteko elia, beinbe ezin ixango dala adirazo euzkeraz jakintza-gauzarik, gure ele onek azurrak gogortuta dauzalako, biguntasunik, bijortasunik bape eztaulako.

Orrelakuai abua estaltzeko ondo datoz Anabi lako lanak euzkeraz, ta eguneroko izparringijetan, ez eurrez, baña bai noz-edo-bein, argitaldu biar dira, jakin dayen danak euzkeraz edozer adierazo leikela.

Unamuno'k eta orreek esango leuskigue, Anabi'k idatzi dauna eztala ulertzen.

Danak ez, eztabe ulertuko, baña bai askok. Eta erantzungo dautsegu orrei, Anabi'k euzkeraz idatzi dauna españeraz idatziko balitz be, erdel-irakurlerik geyenak "in albis" geldituko litxakezala, eta biarba, Unamuno ta Baroja ta eurok be bai. Oneek be ¿Zer? ¿Erderazko dana aitzen ete-dabe ba? Jakindi askotako arazuak

españeraz argi idatzi arren, Unamuno'k eta Baroja'k eta abar, oñak otz ta burua bero atarako leukiez.

Beraz, danak eztabela ulertzen ezta errazoya gauza bat txartzat botateko.

Dana dala, or yuatzue Anabi'ren lan ori. Astirik ezpa'dozue, laga ta [ez] ezer galdu. Baña bakit bat baño geyago ixango dirala ori irakurri ta ulertuko dabenak.

Eta Anabi'ri geure bostekua. Einstein'en gauza zallok euzkeraz ipinteko kemena ta trebetasuna euki daulako²¹.

Kirikiñok berak aitortzen digu artikuluan, beharbada Anabitarteren artikulua gaia ez zela egunkari batean argitaratzeko egokia, baina euskarak jakintza transmititzeko balio zezakeela frogatu nahi zuten. Euskararen aurkako garaiko diskurtsoaren arabera, Unamuno eta beste batzuk defendatzen zutena, euskarak ez zuen balio jakintza transmititzeko, eta hiltzera kondenatuta zegoen. Einsteini buruzko artikuluekin diskurtso horren aurka egin nahi izan zuten, eta oihartzun handiagoa izateko eta euskara halako gaiez aritzeko gai zela frogatzeko, prentsa aukeratu zuten. Horregatik guztiagatik *Kirikiñok* baimena eman zien irakurle euskaldunei artikulua ez irakurtzeko "Astirik ezpa'dozue, laga ta [ez] ezer galdu".

Anabitarrek egindako ariketa linguistikoaren antzeko kasu gehiago ere aurki daitezke garaiko aldizkarietan: Koldo Eleizalde argitaratutako euskarazko Astronomia artikulua²², Jokin Zaitegik zelulari buruz idatzitakoa²³ eta abar. Halakoetan, egilea jeltzalea izaten zen, hizkera hiperpurista ze-

rabilen, eta ulertua izatea baino gehiago bilatzen zen euskararen balioa zientziarako frogatzea. Testu hauek euskal irakurle errealetatik zein urrun zeuden argi ikusten da Medikuntza arloko euskarazko liburuetan.

Osasun zaintza euskaraz *versus* Medikuntza euskaraz

XX. mendearen hasieran osasun arloko euskarazko lehenengo testuak argitaratu ziren. Testuok higienismoaren garaian idatzi ziren eta euskaldun elebakarrentzat osasuna zaintzeko aholku orokorrak eskaintzen zituzten. Beraz ez ziren medikuntzako testuak. Mota honetako liburu bat aztertuko dugu, Aranburu eta Bagok prestatutakoa, gaur egun ondoen ezagutzen den testua delako. Ondoren Medikuntza arloko 1927. urteko sabindar testu bat aipagai izango dugu, bi testuen arteko aldeak agertzeko.

Debako eta Itziarreko herriko medikuek, Martin Aranburu eta Manuel Bago Agirre medikuek, *Manual de higiene y medicina popular: dedicado a los habitante del País Vascongado/ Erriko gendeentzat osasun legueac eta medicantzaco arguibideak Euskal-Erritarrai esqueñiac* (1899) inprimatu zuten Bergaran²⁴. Bagori buruz ez dugu informazio gehiagorik, aldiz Aranbururi buruz zertxobait gehiago dakigu Isabel Arrigaini esker. Aranburu, Deban herriko medikua izan zen 1883. urtetik eta 48 urtez aritu zen lan horretan.

Obraren izenburuan ageri denez, Aranburuk eta Bagok testu elebiduna prestatu zuten. Liburua

gaztelaniaz idatzi zuten eta gero, euskarara itzuli. Euskarazkoa gaztelaniazkoaren itzulpena eta moldapena da, gehienetan moldapen laburtua, baina batzuetan azalpen batzuk zabaldu zituzten irakurlego euskaldunari argibide osagarriak emateko asmoz. Hala ere, erdarazko manualak 166 orrialde ditu, eta euskarazkoak 124. Gaztelaniazko parteak gainera, euskarazkoak ez dituen atalak ditu. Euskarazko testua hamabi ataletan edo argibidetan antolatuta dago. Lehenengo hirurak nahiko orokorrak dira osasunaren eta gaixotasunen gainean. Ondoko atalak zehatzagoak dira: “tiputza”, azaleko gaixotasunak, arnas aparatua, odol zirkulazioa, traumatologia eta abarri buruz.

Liburuaren xedea herritarren osasuna zaintzea zen. Horretarako higiena eta garbitasunerako aholkuak ematen zituen gaixotasunak deskribatuz eta osasunbideak azalduz. Beraz, herritarren zerbitzura egindako idazlana zen. Testuan erabilitako euskarari dagokionez, Isabel Arrigainek zera dio: “Beren helburua Euskal Herriko jende xeheak ahalik eta hobekien uler ditzan liburuan ematen diren argibide edo aholkuak izanik, ez dute erdaratiko hitzez hitzeko itzulpenik egiten, baizik eta gaztelaniazko testuaren nolabaiteko zientifismo-kutsuari ihes eginez, maila nabarmenki apalago batean kokatzen dute beren azalpena”²⁵. Testua, beraz, argiro kokatzen zen *euskara tresna* deitu dugun planteamendu pragmatikoan.

Oso bestelakoa da hona dakargun bigarren testua. Gotzon Bidaurrezaga mediku bizkaitar abertzaleak prestatu zuen Euskal Esnaleak Donostian antolatutako hitzaldiaren haritik. Bidaurreza-

ga mediku naturista zen eta oftalmologia kontsulta bat ireki zuen Bilbon 1918. urte inguruan. Urte batzuk beranduago iridiologiari buruzko lan bat argitaratu zuen: *El diagnóstico por el iris* (1923). Urte bi beranduago Donostian euskaraz eman zuen hitzaldia, eta testua 1927an kaleratu zen: *Argija kirijotz-alija*. Izenburuan bertan antzemanen denez, Bidaurrezagak, euskarari dagokionez, bide hipergarbizalea hautatu zuen, bereziki lexiko aldetik, hainbesteraingo ezen testuak ulergarritasun arazo gaindiezinak baititu. Ikus esate baterako ondoko adibidea:

“Ganera, lekoría ta soín-ba’ruba alkaítzeko bi-diak asmenak eta soín-na’ruba diranezkero, ixa-diko inda’rak, be, argi, bero tximistinda’f, t.a., gorputzari eragitteko beste biderik eztabe asmenak eta na’ruba ba’ño. Na’rubak eta asmenak, ba’fíz, eto’fburu beraxe dabe: kirijotza, na’ru-mintza, estaleunak, zintz-eunak, betillafa-ta umeki-kormutzetik datoz. O’fegattik, asmenak, bakotxak bere egikixun-arauzko zozkua ta lekoreko inda’f berezijari dagokijon ixakerea dauzan-a’fen, orok eto’fburu berbera dabelako, alkaítasun aundiya dabe”²⁶.

Ulergarritasun arazoak ez dira testuaren gaineko lanketa faltagatik, baizik hautatutako hizkuntza moldeagatik (joskera eta lexikoarengatik). Izan ere, Bidaurrezagak ez zuen berak idatzi testua euskaraz, baizik gaztelaniaz egin eta laguntzaile bat hartu zuen itzulpena egiteko: Joseba Zabala-Arana *Nabarriztarra*, sabindar idazlea. *Nabarriztarrak* ordu-rako Geometria eta bestelako gaien gaineko beste testu batzuk idatzita zituen eta erregistro horretan

bazuen esperientziarik, nahiz eta Medikuntzaren esparruan ez zen aditua. Beraz, egilearen eta zuzentzailearen artean Medikuntza arloko testu bat euskaraz prestatu zuten, osasuna zaintzeko ohiko lanetatik urrunduta. Bidaurragaren testua ez zen gaiaren aldetik, iridiologiari buruzkoa baitzen, ezta hizkuntza moldearen aldetik ere, nekazari euskaldun elebakarrentzat.

Bidaurragaren hitzaldiak zein testuak entzule eta irakurle sabindar trebatuak behar zituen. Horren adibide da, Donostian irisaren gaineko hitzaldia eman zuenean, garaiko berrien arabera, hain arrakastatsua izan zela, ezen gaztelaniaz ere emateko eskatu zioten. Pentsa liteke, gaztelaniaz ematea eskatu ziotela, agian euskara sabindarra ulergaitza egin zitzaielako donostiarrei.

Bestalde, azpimarratzekoa da Euskal Esnaleak bere hitzaldi gehienak argitaratzen bazituen ere, Bidaurragarena ez zuela egin. Ziurrenik, euskara ulergaitza izanik, Euskal Esnalekoek ez zuten egoki ikusi Bidarrauzagaren lana beren ohiko bilduman sartzea. Horregatik agian, egileak aparte argitaratu zuen.

Laburbilduz, Bidaurragari eta Zabala-Aranari aitortu behar zaie Medikuntzarako euskara erregistro jaso prestatzeko saiakera bat egin izana, nahiz eta saiakerarako hautatutako molde sabin-darrak, ulergarritasun arazo larriak zituen. Konparazio baterako, Bago eta Aranburuk, euskara, osasunari buruzko mezu bat hiztunengana helarazteko erabili bazuten, Bidaurragak hizkuntza lehenetsi zuen, ez komunikazio tresna gisa, baizik erakustaldi gisa. Hau argi ikusten da bere dedikatorian:

“Zabala-Arana’ tar Joseba,
Miren-Biotz Semeari

Nire lan bañijau nori eskeñiko neuskijo zeuri, ene aba ta aizkide matte ofi, baño bidezago? Orain urte bi, Bestuniztija zala-ta, Donosti’n irakufi neban itxeikixuna euskeraz ipiñi zeustanean, benetan afittu nenduzun, gure euzkera zaía alako gai bañijak erabiltteko gauza zanik eneban susmetan-da. Óregattik, nire idazkun au, argijak gixa-soñean daun gafantzi aundi-aundiya erakusteko, ludi osuan lenen ageértuko zan idazkuna ixango-edo zala-ta, lenengoz euzkeraz argittalduteko neban gogo bixija betetako, nogana joko neban laguntza-eske zeugana baño? Eta, benetan, nire gogua asebate dozula! Oinguan, be, euzkera ondo dakijanarentzat gairik gatxenak euzkera utsez erabilli eziñik ez dala erakutsi dozu, ta politto erakutsi be, gero!

Eskañik asko! Ta ez azpeítu geure euzkera kutunaren alde lanari ekitten.
GOTZON²⁷.

Lan honekin beraz, sabindar ereduaren baliagarritasuna frogatu nahi izan zuten. Baina ariketa politiko eta linguistikoa zen heinean, Bidaurrzagak saiakera honi ez zion inongo jarraipenik eman, azken finean bere asmoa ez zelako Medikuntzarako euskara molde bat abian jartzea.

Literatura unibertsalaren itzulpena

1920ko hamarkada baino lehen egin ziren euskarazko itzulpen gehienek irakurle euskaldun apalei, erlijioaz, nekazaritzaz, emigrazioaren kal-

teez, edo beraien osasun zaintzaz aholkuak ematen zizkieten. Hau da, hiztunari begira diputazioek, medikuek eta abarrek prestatutako itzulpenak ziren, eta ez literatura unibertsaleko testu euskaratuak. 20ko hamarkadatik aurrera, literatura unibertsaleko obrak euskaratzeko kezka agertu zen. Esate baterako Euskaltzaindiaren 1920ko estatuetan esplizituki aipatzen zen Akademiaren helburuen artean literatura unibertsaleko itzulpenak sustatzeko asmoa. Honek garrantzia berezia du, zeren euskarari ate berriak irekitzeko helburua agertzen zuen: itzulpena ez zen egiten eskola gutxiko euskaldun elebkarrek oinarrizko aholku praktikoak jaso zitzaizaten, baizik mundu mailako literatura ospetsuena euskaraz jartzeko eta irakurtzeko. Hau da, euskaraz prestigiozko edukiak egon zitezten. Bereziki nabarmena da asmo hori greziar zein latindar literaturako itzulpenetan. Ramiro Gonzalez Delgado ikertzaileak, asturierara itzultako literatura klasikoaren kasua aztertuta, azpimarratu du mota honetako itzulpenak fenomeno orokorra izan zirela penintsulan:

“En relación col castellán, la traducción de los clásicos greco-llatinos a otras lingües d’España (catalana, gallega, vasca, asturiana, aragonesa y valenciana) tuvo una menor pero valoratible repercusión. Estes «pequeñes» lliteratures, de la qu’entamen a salir alantre, miren p’hacia la lliteratura grecollatina y quieren que los sos textos formen parte d’ella, pa demostrar que la so llingua, averada polo xeneral al ámbitu ruraliegu –como la llatina nos sos entamos–, sirve y ye capaz d’expresar lo mesmo que les

modéliques llingües clásiques, prototipu de rexistru cultu”²⁸.

Obra unibertsalen itzulpenen egileak aberztale euskaltzaleak izan ziren, maiz sabindarrak. XX. mendearen lehen laurdenean abiatutako saio honek 50eko hamarkadan jarraipena izan zuen, bereziki Jokin Zaitegik sustatutako *Euzko-Gogo*a kultur plataforman. Zaitegik berak obra klasikoak itzuli zituen, bereziki grezieraz idatzitakoak (Platon, Sokrates, Sofokles eta abar).

Literatura latindarrari dagokionez, 20ko hamarkadan Luzio Arregik Virgilioren testu baten itzulpena aurkeztu zuen Durangon Euskaltzaindiak antolatutako Euskalegunetan: *Melibeo ta Titioren arteko alkar-izketa* (1923).

Greziar eta latin-literaturatik kanpo ere, ospeko egile eta obra unibertsalen itzulpenak argitaratu ziren. Esate baterako Joseba Arregik Heinrich Heine-ren olerkiak euskaratu zituen (1927). Joseba Altunak Oscar Wilde (*Ipuñak*, 1927) eta Grim anaien ipuinak (*Ipuñak*, 1929). Ipolito Larrakoe-txea abadeak ere *Grimm anayen berrogetamar ume-ipu*in kaleratu zituen (1929).

Raimundo Olabide jesuita eta euskaltzainaren itzulpengintza lana zabalagoa izan zen: *Itun Berria* euskaratu zuen 1931. urtean, Euskaltzaindiaren helburuetako bat erdietsiz. Lehenago *Kisto'ren antz-bidea* (1920) itzuli bazuen ere, duda gabe *Itun Berria* Olabideren itzulpenik sonatuena izan zen, batetik Bibliaren itzulpena zelako, eta bestetik aurrerago *Euzko-Gogoaren* inguruko euskaltzaleengan izan zuen eraginagatik.

Liburu formatuan ez ezik aldizkarietan ere plazaratu ziren itzulpenak, maiz zatika. *Euzkerea* eta *Yakintza* kultur aldizkari jeltzaleak izan ziren, besteak beste, halako itzulpenen plaza.

1929. urtean Cervantesek idatzitako Mantxako Kixoteren itzulpen saria zela-eta, *Orixek*, *Lizardik* eta beste euskal idazle batzuk espainiar obra klasikoaren atal bat euskaratu zuten. *Orixek* urte horretan beste espainiar obra klasiko eta ezagun bat itzuli zuen: *Tormes-ko itsu-mutilla* (1929), baita hurrengo urtean Nobel saria irabazitako Frédéric Mistralek prestatutako *Mireio* lana euskaratu ere. Gabirel Manterolak Christoph von Schmid-en ipuinak itzuli zituen (*Ipuintxoak*, 1929). Schmid apaiza zen, alemana jatorriz, eta gazte literatura idazten zuen. Bere obrak 24 hizkuntzetara itzuliak izan dira. Gerraostean antzeko egile eta itzulpen lanetan Plazido Muxika aritu zen, Svenson islandiar idazlearen *Noni eta Mani: islandiar mutiko biren gertaldiak* (1952) lanarekin. Bestalde, Imanol Apalategi edo Bonifazio Ataungoak (1888-1961) Rabindranath Tagore-ren lan bat itzuli zuen (*Amal*, 1934). *Lauaxeta* ere aipa daiteke literatura unibertsala euskaratzen ibili zirenen artean. Besteak beste Joan Maragall, Alfred Tennyson, Giosuè Carducci, Maurice Maeterlinck, Charles Baudelaire eta Paul Verlaine-ren poemak itzuli zituen 1929-1930. urteen artean²⁹.

Literatura unibertsaleko obrak itzultzen ibili zirenak ideologikoki abertzaleak izan ziren. Itzulpenak euskara goi mailarako gaitzeko eta prestatzeko saiotzat har daitezke, bereziki literaturaren kasurako. Ezin esan daiteke egindako itzulpen ko-

purua izugarria izan zenik. Halaber, sistematikotasuna falta nabaria izan zen (erabilitako euskara eremuan, aukeratutako egileetan eta abar). Baina helburua argia zen: euskaraz kultura jasoa egitea.

Eskola liburuak: jakintza-arloak euskaraz abiatzeko saiakerak

Gerraurrean sortu ziren auzo eskolak eta lehen ikastolak. Horietan euskarazko oinarrizko hezkuntza ematen zen. Horregatik eskola liburuen ekoizpena garai honetan nahiko handia izan zen eta askotarikoa: irakurtzen ikasteko, euskara ikasteko, *eliztia* edo kultura kristaua umeei irakasteko, eskolako gaiak lantzeko testuliburuak eta abar. Umeen euskarazko hezkuntzaren eta hezkuntzarako materialen beharra nabarmena zen eta kezka hori partitzen zuten bai euskaltzaleek (adb. R. M. Azkue, Ixaka Lopez-Mendizabal, Mikel Altxo...) bai erakundeek ere, hala nola, Eusko Ikaskuntzak, Euskaltzaindiak eta Euskaltzaindiaren Laguntzaileak elkarteak³⁰. Horren adibide da, bai euskaltzaleek zein erakundeek antolatutako ekimenak, Eusko Ikaskuntzen kongresu monografikoa, umeentzako lehiaketak, Euskalegunak eta abar.

Garai hartan eskolako irakasgai jakin batzuei lotutako liburuak kaleratu ziren, esate baterako Matematika eta Geometriari buruzkoak. Aurrenetako bat *Euskal-zenbakiztia: lenengo ikaste mallarako* (1920) “Bizkai-Aldundiaren Erri-Iraskuntza-Batzordearen aginduz ta ordaiñez argitaldua” izan zen. Ondoren Joseba Zabala-Aranak eskolako umeentzat bi liburuxka hauek prestatu

zituen: *Daneurtiztia: amabi ataltxotan* (1923) eta Euzko-Ikastola Batzak argitaratutako *Zenbakiztija* (1932). Joseba Zabala-Arana, jada ikusi dugunez, sabindarra zen eta hizkuntzaren prestaketa lanetan murgilduta zegoen. Zabala-Arana Donostiako Koruko Andre Mariaren Ikastetxean, Muñoak antolatutako ikastolan, irakasle gisa aritu zen, eta euskarazko irakaskuntzan nolako material beharrezana zegoen lehen eskutik ezagutu zuen.

Gerraren atarian Gabirel Jauregik Fisikari buruz *Pisia* (1935) eta Kimikari buruz *Kimia* (1936) liburuak kaleratu zituen. Jauregik *Pisia* liburuaren atarikoan aipatzen zuen liburua egiten zuela Fisika arloko fenomenoak azaltzeko, baina bereziki aipatzen zuen bere ekarpenik handiena Fisikarako euskarazko hiztegia prestatzea zela:

“Bai, mutil. Nik euskeraz yagidanean, euskera leun eta garbian egiten yoat. Gañera, esakuntza laburak erabilten yoadaz. Nik esan beaf yoadazan gauzak esateko, itz-baíi asko asmau beaf yoadaz: baña irakuñten asi ezkeru, lastef aituteko lakoak asmau yoadaz. Eta iztegia bertan yarabillat. Eta adigaíi asko ipiñi yoadaz; irudi pilloari begiratuaz bakaíik uleítzeko lez yakaírdaz gauzak.

Euskeldunei euskeraz idazteko gatxen etof-ten yakuna, auxe dok: gauza guztiak esateko itz zaíik ez eukitea, eta dagozan guztiak ez yakitea. Baña, itxaron apuf baten. Aldi gitxi baíu gure gaztediak erdera baño, euskera obeto irakuíi, idatzi ta itz-egingo yok; eta orduan ikusiko dok, euskel-itz baíiak atonduten ibilli gareanon aintza norañokoa izango dan. Eta egun ori lastef yatofkuk”³¹.

Laburbilduz, eskola umeentzat gerraurrean hainbat liburu plazaratu ziren. Zerrenda osoa ez dugu jaso. Aipagarrienak agertu ditugu, gure asmoa ez delako obra horiek sakonki aztertzea³², Matematika, Geometria, Fisika, Kimika moduko jakintza-arloak eskola liburuetan inoiz baino modu sistematikoagoan euskaraz garatzen hasi zirela erakustea baizik. Oro har, liburuoetan sabindar eredia nagusitu zen, hau da, euskara hipergarbizalea. Hala ere, kasu honetan ez zen ariketa linguistiko huts bat izan, baizik euskarazko hezkuntzarako oinarrizko materiala sortzeko saioa. Euskara prestatu nahi zen gai jasoez aritzeko, nahiz edukiak oinarrizko hezkuntza mailakoak izan. Etorkizunari begira, euskara zientzian eta goi hezkuntzan baliatzeko abiapuntu bat izan zen edozein kasutan (asmoz behintzat).

III. EUSKARA OBJEKTU: HIZKUNTZAREN GAINENKO IKERKUNTZA

Gerraurreko kulturgintza jasoan euskara hiru modutan agertzen dela esan dugu. Lehenengo biak jada aztertu ditugu: euskara *tresna* eta euskara *helburu*. Atal honetan hirugarren planteamendua aztertuko dugu. Kasu honetan euskararen erabilera-rik ia ez zen egiten. Hizkuntza eta haren inguruko kultura objektibizatuta zegoelako, alegia ikergaia zelako. Eta ikergaia euskara edo euskal gai bat izateak, ez zuen inongo eraginik ikerketaren gaineko emaitzen argitalpenean. Hau da, euskara edo euskal kulturari buruzko gerraurreko goren mailako artikuluak, salbuespenak salbuespen, ez ziren euskaraz prestatu. Ondoko adibideen bitartez, zehatzago azalduko dugu gerraurrean euskara, eta euskal kultura, oro har, ikerketa objektu gisa nortzuk eta nola erabili zuten.

Hizkuntzalarien jarrerak

Hizkuntzalari batzuk euskara hiltzera kondenaturik zegoela defendatzen zuten, euskarak maila

jasoko ideiak adierazteko baliorik ez omen zuelako. Beste euskalari batzuk berriz, euskaltzaletasunik ageri zuten eta euskararen bizirautearen alde zeuden, nahiz eta beraien kezka nagusia euskararen ikerketa izan. Segidan argigarri izan daitezkeen pare bat hizkuntzalariren adibideak emango ditugu: Miguel Unamuno eta Julio Urkixo, hurrenez hurren.

Unamuno Bilbon jaio zen (1864), unibertsitateko karrera 1883. urtean bukatu zuen Madrilko Unibertsitatean, eta 1884an tesia defendatu zuen, *Crítica del problema sobre el origen y prehistoria de la raza vasca* izenburuaz. Hurrengo urteetan irakasle gisa aritu zen, oposaketak prestatu, eta Bilboko Euskara katedrara aurkeztu zen, baina ez zuen lortu. 1891ean Salamancako Unibertsitatean irakasle plaza eskuratu zuen. 1901. urtean, jadanik unibertsitateko errektorea zela, Bilbora etorri zen bertan antolatutako Lore Jokoetan hitzaldia ematera. Hitzaldian hainbat gai jorratu zituen, Bilboren aberastasun materiala, kulturala, espiritualetatea eta abar. Baina, gerora, euskararen gainean egindako diagnostikoa eta iragarritako heriotza gogoratu izan dira:

“En el milenario eusquera no cabe el pensamiento moderno; Bilbao, hablando vascuence, es un contrasentido. (...)”

Nuestra alma es más grande ya que su vestido secular; el vascuence nos viene ya estrecho; y como su material y tejido no se prestan a ensancharse, rompámosle. Hay, además, una ley de economía, y es que nos cuesta menos esfuerzo aprender el castellano que transformar

el vascuence, que es un instrumento sobrado complicado y muy lejos de la sencillez y sobriedad de medios de los idiomas analíticos”³³.

Unamuno ulertzeko kontuan izan behar dira Hizkuntzalaritza arloko garaiko ideiak, eta horretan darwinismoak izandako eragina³⁴. Garai hartan uste zen hizkuntza eranskariak, euskara modukoak, hizkuntza zailak eta anabasak zirela, eta ideia abstraktuak adierazteko ez zutela balio. Hizkuntza analitikoek aldiz, gaztelania edo frantsesa modukoek, zehatzagoak izanik bizitza modernorako eta ideien transmisiorako balio zutela³⁵. Euskararen balio gabetasunaren inguruko iritzia XIX. mende bukaeran eta XX. mende hasieran oso zabaldua zegoen. Hortaz, Unamunok euskarari buruz esan zituenak, ez zituen berak asmatu, garaian bolo-bolo zebilen ustea baitzen. Euskara gutxietsi arren, onar zezaketen eguneroko euskaldun xumeen bizitzarako balio zezakeela. Edozein kasutan, hizkuntza garaikide gisa, euskara balio gabekotzat zuten, ustez bizitza modernorako edota komunikazio jasorako ahalmenik ez zuelako. Beraz jakintza edo ezagutza, abstrakzio ziren heinean, euskaraz ezin adieraz zitezkeen.

Zernahi gisaz, Unamunok, euskarari heriotza soziala iragarri arren, bizitza akademiko luzea opazion, ez noski, hizkuntza akademiko edo akademikoek mintzatzeko hizkuntza gisa, ikergai gisa baizik:

“¿Y el vascuence? ¡Hermoso monumento de estudio! ¡Venerable reliquia! ¡Noble ejecutoria!

Enterrémosle santamente, con dignos funerales, embalsado en ciencia; leguemos a los

estudios tan interesante reliquia. Y para lograrlo, estudiémosle con espíritu científico a la vez que con amor, sin prejuicio, no atentos a tal o cual tesis previa, sino a indagar lo que haya, y estudiémosle con los más rigurosos métodos que la moderna ciencia lingüística prescribe³⁶.

Unamunok, 1901ean esandakoak, behin eta berriro errepikatu zituen bere bizitzan zehar, hil arte. Euskaltzaleak ondoko urte luzeetan behin baino gehiagotan Unamunori eta, oro har, euskararen inguruko diskurtso horiei erantzunez aritu ziren. Horren lekuko sasoiko euskal eta erdal prentsan euskaraz zein erdaraz kaleratutako artikulua. Gogoratu, esate baterako, aipatutako Einsteinen artikulua.

Oso bestelako jarrera zuen Julio Urkixo hizkuntzalari bilbotar karlistak (1871-1950). Familia aberatseko semea, familiaren negozioetan aritu beharrean, Filologiara dedikatu zen. Unibertsitatean Zuzenbidea ikasi bazuen ere, azkenean filologoa, are euskalaria, egin zen. Garaiko Europako Hizkuntzalaritza arloko teoriak aztertu zituen eta hizkuntzaren zientzialari kritiko eta zorrotza izan zen. Aberatsa izanik, bere ondasunekin finantzatu zituen bere ikerketak eta proiektuak (adb. RIEV aldizkaria).

Urkixok, Unamunok ez bezala, hizkuntzaren iraupenean sinesten zuen, euskaldunen hizkuntza zelako eta irauteko eskubidea zuelako. Halaxe adierazi zuen behintzat Bizkaiko *Junta de Cultura Vasca*k (Euskal Kultura Batzordeak) Bilbon antolatutako hitzaldian:

“Un escritor vasco de talento [=Baroja], que, entre sus grandes boutades, ha combatido con fortuna algunos de nuestros prejuicios, incurre en uno, á mi ver, serio, cuando escribe, que el catalán, el valenciano, el gallego, el bable, el caló mismo, como idiomas de sintáxis latina, sirven como el castellano ó el francés: pero que el vascuence no sirve, porque representa una mentalidad tan arcaica, que es imposible amoldarlo á la vida actual”³⁷.

Urkixorentzat euskararen egoera tamalgarria ez zetorren hizkuntza egituratik, baizik bere egoera soziolinguistikotik: “¡No! la dificultad no está propiamente en el carácter ó tipo de la lengua, sino en otras circunstancias, como el extraordinario fraccionamiento dialectal, el abandono del vascuence por las clases directoras, y el reducido número de vascos que existen”³⁸. Horregatik, Urkixok euskararen lanketa ezinbestekotzat zuen hizkuntzaren biziraupenari begira.

“Aun dejada de lado toda razón de orden sentimental, la necesidad de convertir al vascuence en lengua de cultura, es consecuencia lógica del deseo de conservarlo: porque es un hecho admitido por todos los lingüistas, que allí donde lucha una lengua de civilización con otra reducida al uso vulgar y no se cultiva literariamente, la primera acaba por imponerse á la segunda”³⁹.

Beraz, hizkuntzalarien artean, ikerketa objektuarekiko, hau da, euskararen ikerketarekiko, oso sentsibilitate desberdinak zeuden. Batzuk, heriotza ebiteazina aurreikusten zioten bitartean, besteak

euskararen iraupenaren eta erabileraren alde zeuden. Hala ere, batzuen eta besteen jarduna erabat erdalduna zen. Bai Unamunok eta bai Urkixok gaztelania erabili zuten beren hizkuntzalaritza lanetako komunikazio tresna gisa. Beraz euskaltzale izateak ez zuen besterik gabe bermatzen euskararen erabilera ikerkuntzaren arloan. Hori argi ikusi zen Eusko Ikaskuntzaren kasuan.

Eusko Ikaskuntzen erdal praxia

Bizkaiko jeltzaleek 1917. urtean hauteskuntzeak irabazi eta Bizkaiko buru diputazioko bihurtu ziren. Beraiek sortu zuten diputazioaren baitan *Junta de Cultura Vasca* (Euskal Kultura Batzordea) euskal kultura bultzatzeko. Batzordeak Espainiako Gerra Zibilera arte iraun zuen. 1918. urte hasieran Euskal Kulturaren Batzordeak oihartzun handia izan zuen hitzaldi ziklo bat antolatu zuen. Bertan hizlari gisa aritu ziren: Angel Apraiz (*Universidad Vasca*), Telesforo Aranzadi (*Los gentiles de Aralar* eta *Tipo y raza en los vascos*), Resurrecion Mª Azkue (*Música popular vasca: su existencia*), Koldo Eleizalde (*La lucha por el idioma propio*), Karmelo Etxegarai (*La tradición artística del Pueblo Vasco*) eta abar. Hitzaldi guztiak gaztelaniaz izan ziren. Beraz nahiz eta berbaldiak euskararen eta euskal kulturaren ingurukoak izan, gaztelania izan zen komunikazio-hizkuntza.

Aipatu moduan, Euskal Kultura Batzordeak antolatutako lehen hitzaldia Salamancako Unibertsitateko katedraduna zen Angel Apraizek eman zuen (1918). Apraizek bere hitzaldian aztertu zi-

tuen AEBko unibertsitate eredu desberdinak, Euskal Herriko goi mailako irakaskuntzan aritutako erakundeen bilakaera historikoa, eta orduko Euskal Herriaren beharrak, behar kulturalak –euskal kultura ikertzeko eta lantzeko–, zein behar sozialak, batxilerren kopurua, tituludunen falta eta abar. Bere ondorio nagusia hauxe zen: Euskal Herriak Euskal Unibertsitate bat behar zuela. Helburu hori lortze bidean, Eusko Ikaskuntzen Kongresu bat egitea proposatu zuen. Apraizek hitzaldia eman zuenean, kongresuaren gaineko zenbait detaile oraindik guztiz argi ez zeuden arren, proiektuaren abiapuntuko eskema honela azaldu zien aretoko entzuleei:

“... pudiera desenvolverse durante varios días del verano, en una reunión o Congreso que concretase en un ambiente como el que las Universidades extranjeras disponen con el objeto mismo, (...). Sería una Universidad funcionando, aunque ello sólo durase ocho o diez días, y creo que Oñate constituiría un lugar insustituible para que en él se fundieran las tradiciones de nuestro pasado con nuestras ansias para el porvenir. Se encargaría de llevar a la práctica la idea un Consejo organizador, formado por personalidades prestigiosas en el campo de nuestra ciencia y pertenecientes a todos los partidos, juntamente con representantes de las Diputaciones que seguramente favorecerán la idea”⁴⁰.

Ikusten denez, kongresuaren planteamendua zabala zen, esate baterako antolaketa batzordea, eremu desberdinetik etorritako kideekin osatzea

aurreikusten zen. Proiektua pentsatu moduan gauzatu zen. Egia esan, horretan datza kongresuaren –eta handik sortutako elkartearen– arrakastaren gakoetako bat, hau da, euskal kulturaren aldeko ekimen batean inoiz ez bezalako babes politikoa (alderdi desberdinetako kideak), instituzionala (Hegoaldeko lau diputazioena) eta eliztarra (Gasteiz, Iruñea eta Baionako apezpikutzena) lortu zituela.

1918ko iraileko kongresuak, Gregorio Muxikaren datuei jarraituz, 900 parte hartzaile izan zituen eta 50 hizlari⁴¹. Apraizek Bilbon emandako hitzaldian aurreikusi zuen moduan, kongresuko jarduera nagusiak hiru izan ziren: alde batetik ikastaroak, bestetik sailetako bilerak, eta azkenik konferentzia orokorrak. Zazpi sail definitu ziren: Gizarte Zientziak eta Politika, Arraza, Hizkuntza, Historia, Artea, Irakaskuntza eta Eusko Ikaskuntzen gaineko elkarteak. Sail horietako biren bileratik, erakunde bana sortzeko abiapuntua jarri zen: alde batetik Eusko Ikaskuntza, eta bestalde, Hizkuntzatik, Euskaltzaindia. Beraz, Oñatin 1918ko irailean burututako Eusko Ikaskuntzen Kongresuan (*Congreso de Estudios Vascos*) sortu zen *Eusko Ikaskuntza/Sociedad de Estudios Vascos* (EI/SEV) elkarteak. Euskaltzaindia berriz, hurrengo urtean sortu zen, aurrerago azalduko dugun prozesu luzeago baten ostean.

Eusko Ikaskuntzak bi epe nagusi izan ditu⁴²: lehena gerraurrekoa, 1918-1936. urteen artekoa, eta bigarrena 1978tik aurrerakoa. Lehenengo epean lehendakari bakarra izan zuen, Julian Elortza, karlista eta Gipuzkoako diputazioko burua. Lehen

garai honen baitan beste hiru une bereiz daitezke: sorrera momentutik Primo de Riveraren diktadura arte (1918-1923), non elkartearen proiektu nagusiak abian jarri ziren (adb. hizkuntza katedrak, kongresuen antolaketa, Barandiaranen ikerkuntza lan batzuen finantziazioa...); ondoko garaia, Primo de Riveraren agintaldia (1923-1930), non diktadurak mugatu zituen elkartearen proiektuak; eta azkenik, 1930. urtetik 1936ko gerra arte, non EI/SEVek lehenengo uneko jarduerak berreskuratu zituen, eta esaterako Euskal Unibertsitatearen aldeko proiektua indarberritu zen, *Comité Pro-Universidad Vasca* batzordea antolatuz. 1936ko Gerrak elkartearen jarduera guztia eten zuen.

Eusko Ikaskuntzaren leloa, “Asmoz ta jakitez”, elkarreak aukeratu zuen 1919an, eta Bizkaiko armarrari batetik atera zuten. Elkartearen leloa euskaraz egon arren, EI/SEVren hizkuntza nagusia, Oñatiko kongresutik bertatik, gaztelania izan zen. Ondoko lerroetan auzi horri ekingo diogu, hau da, EI/SEVn kongresu eta ikastaroetan euskarak izan zuen lekuari, Euskal Unibertsitate egitasmoan euskarari egotzitako tarteari, eta euskararen erabilera-
ren gainean, garaiko prentsa lekuko dela, *Xabier Lizardi* eta Bonifazio Etxegaraireren artean piztutako eztabaidari.

Gerraurreko kongresuak eta udako ikastaroak

Aipatu denez, Eusko Ikaskuntza erakundea Oñatin sortu zen 1918. urtean burututako Eusko Ikaskuntzen Kongresuan. Kongresuari jarraipena

emateko sortu zen eta kongresu berriak antolatu zituen. Eusko Ikaskuntzen kongresuak hiru garai nagusitan antola daitezke: lehenengo garaia, gerraurreko kongresuena (1920-1930); bigarren garaia, gerrostekoa, zeinetan Eusko Ikaskuntza erakunde gisa ia hiltzorian zegoen erbesteko erakundea bazen ere, bi kongresu antolatu zituen, biak Iparraldean (1948-1954); eta hirugarren eta azken garaia, Eusko Ikaskuntza Jose Migel Barandiaran buru zela erakunde gisa birsortu ondoren, 1983. urtetik aurrera antolatutakoak.

Gerraurreko kongresuak, lehenengoa izan ezik, gai monografiko banari buruzkoak izan ziren. Oñatiko kongresuaren ostekoa, Iruñekoa (1920), hizkuntza eta arazo ekonomiko-sozialei buruzkoa izan zen, eta Gernikakoa (1922) hizkuntza eta irakaskuntzari buruzkoa. Gernikako kongresuaz ge-roztik, hurrengo biak lau urterik behin antolatu ziren: lehena, Gasteizen (1926) lanbide heziketa eta irakaskuntzaren gainean, eta bigarrena, Bergaran (1930), euskal arte herrikoari buruz.

Gerraurreko bost kongresuetan euskaraz hiru hitzaldi baino ez ziren eman. Hala ere, izan zen kongresuak euskara hutsez egiteko halako azaleko proposamenik. Oñatiko Kongresuan (1918) Julian Elortzak, karlista euskaltzale, Gipuzkoako diputazioko Ahalduen Nagusi eta geroko EI/SEVren lehendakari izango zenak, Julio Urkixoren konferentziaren aurkezpenean hauxe esan zuen:

“Es nota altamente consoladora y que me ha parecido muy conveniente el señalar en este acto, el interés extraordinario que han despertado las secciones de la raza y lengua. Ello, a mi

modo de ver, demuestra con toda elocuencia el interés que tenemos todos de que nuestra peculiar lengua salga de la postración y abatimiento en que la han colocado la apatía de muchos y hasta el odio que no pocos la profesan, y en que la fundamos, sin temor ni tibiezas por todos los ámbitos del pueblo vasco, a fin de que de esta manera podamos celebrar, en fecha no muy lejana, un Congreso en cuya convocatoria podamos decir lo que no hemos podido ahora: La lengua oficial de este Congreso será el Euskera. (Bravos y aplausos)⁴³.

Asmo oneko hitz hutsetan geratu zen Elortzaren proposamena bai kongresuan, eta oro har bai hizlari bai entzuleen artean. Euskararen aldeko giroa bizi zen, baina ez besterik, praxia bestelakoa baitzen.

Gerraurreko kongresuetan euskarazko hiru hitzaldiak honako hauek izan ziren: Gernikako kongresuan (1922) Seber Altube eta Resurrecion Mª Azkueren⁴⁴ hitzaldi bana, biak euskal Hizkuntzalaritzari buruzkoak, eta hirugarrena Azkuek Bergaran (1930) emandakoa Etnografiaren gainean. Hiru hitzaldi hauek nabarmentzekoak dira, euskara kongresu zientifikoetan erabili zen lehen aldia izan zelako eta aldi berean fenomenoaren ezohikotasuna erakusten duelako. Gure gaiarekin zerikusia duenez, hitzaldiotatik bat azalduko dugu.

Seber Altube arrasatearrak, ordurako euskaltzain oso zenak, lexikografia arloko gai bat aukeratu zuen: “Euskel-itz bafijak. Eurok eraltzeko, erderaak zetara lagun egin bear deuskuen”. Bertan euskarak behar zituen hitz berriak sortzeko erdal

jatorriko hitzak hartzeko proposamen zehatza egin zuen. Garaiko testuinguru hartan, non euskaltzale gehienak garbizaleak, edo hipergarbizaleak ziren, Altube ausarta izan zen, kasu batzuetan erdal mailleguak hartzea komenigarria zatekeela proposatu baitzuen, bereziki erregistro jasoan edo jakintzaren esparruan. Bi kasu aipatu zituen, ingelesena eta alemanena. Ingelesek latinetik hitzak konplexurik gabe hartzen zituzten bitartean, alemanak beren hizkuntzaren erroko hitzak sortzen saiatzen ziren. Altubek, euskararen kasuan, alemanaren bidetik muturrera jo zela, eta nazioarteko erroekin inongo antzik ez zuten hitzak sortu zirela aipatzen zuen. Bere ustez horrek bi eragozpen nagusi zituen: alde batetik ez zeuden arloz-arloko hainbeste aditu hiztegiak sortzeko eta erabiltzeko, eta bestetik,

“Gure eñijonek ezin argitaldu leikez, alemantafak bezela (4), munduko jakintza orori, euron aufferakuntza guztijetan egunetik-egunera jafaitzeko bezeribat liburu, efebista ta abar; onexegaitik euskaldun jakitun ta jakin-zaleak, euskerazko irakurgaijez gaiñera, beste izkera zabal aundikook ere safi izango ditue irakufi beafa; ta izkera oneek eta gureak, jakintza-itzak zustrai bardinezko ez izateak asko gaiztuko leuski-joe egin-bear ori”⁴⁵.

Beraz, Altubek nazioarteko hitzak hartzea proposatzen zuen, baina bere bideari oso gutxik jarraitu zioten, eta oraindik gaur egun eztabaidak hein batez indarrean dirau⁴⁶.

Eusko Ikaskuntzak kongresuez gain, 1927. urtetik aurrera urtero Donostian udako ikastaroak antolatu zituen. Haietan hizkuntzaren erabilera

kongresuetakoaren antzekoa gertatu zen. Hau da, euskarari eta euskal kulturari buruzkoak ziren, baina euskararen erabilera oso txikia zen.

EI/SEVek udako ikastaroak iragartzeko inprimatutako liburuxkan aipatzen zuen Donostiako ikastaroen oinarrian zegoen abiapuntu ideologikoa: Euskal Herria, eta bereziki, euskal kulturaren berezko elementuak, edo elementu bereizgarriak, aztertzea. 1927ko liburuxkaren sarreran bertan aitortzen zenez:

“La Sociedad de Estudios Vascos ha estimado que la organización de estos Cursos de Verano, constituye una de las obras más necesarias y oportunas a que pudiera llevar su acción. Aspirando siempre a la creación de la Universidad Vasca, puede y debe aprovechar la época de vacaciones en que los profesores y alumnos que habrían de formar aquélla no se encuentran retenidos por sus deberes académicos, para cultivar con ellos los estudios peculiares de su país, que juntamente con los universales humanos habían de constituir el alma mater de la cultura vasca”⁴⁷.

Hala, udako ikastaroen lehen urtean landutako gai nagusiak Hizkuntzalaritza (euskal gramatika), Antropologia Fisikoa (euskal antropometria), Historia (euskal historiaren iturriak eta arazoak), Artea (Euskal Herriko artea), Folklorea (euskal folklorea), Zuzenbidea (euskal zuzenbide tradizionala) eta Dokumentazioa (euskal hizkuntzaren eta kulturari buruzko bibliografia) izan ziren.

Beraz, mende hasierako udako ikastaroetan, Euskal Herria eta euskara ikerketa objektuak ziren

eta, jakintza-arlo desberdinetatik ikergai horietara hurbilketak egitea planteatzen zen. Noski ikergaiaren gako nagusien izaera zela-eta, hau da, euskal kultura eta hizkuntza aztertzea, planteamendu horri ongien egokitzen ziren jakintza-arloak Giza eta Gizarte-Zientziak izan ziren, ikastaroetan gehien landutakoak hain zuzen ere.

Hurrengo urteko udako ikastaroetan idearioa berretsi eta are sakondu egin zen hiru alderditan: lehena unibertsitate beharra, eta udako ikastaroen bokazio formatiboa unibertsitatea lortze bidean; bigarrena, Euskal Herriaren berezitasunak azpimarratzea eta, hirugarren eta azkena, gaztelaniaren erabileraren baieztapen sendoa:

“Desde la iniciación de estos Cursos en el pasado verano, han tenido los mismos mucha aceptación entre los numerosos extranjeros que hoy estudian las modalidades de la vida de España y especialmente su lengua. El haber de darse la mayor parte de los Cursos en castellano, les permite la práctica en él que desean”⁴⁸.

Udako ikastaroen programa ofiziala, hitzaldiak zein saio osagarriak gaztelaniaz izan ziren, salbuespen birekin: euskarazko mintza praktika eta antzerki obraren bat. Horiek euskaraz egiten zirenez, egitarauan preseski adierazten zen “en euskera”.

1932. urtetik aurrera EI/SEVek udako ikastaroetan euskararen ezagutzaren gaineko azterketa antolatu zuen. Azterketen epaimahaian Eusko Ikaskuntza, Euskaltzaindia eta Euskaltzaleak elkarreko ordezkariak parte hartzen zuten. Azterketak funtzionario eta maisu/maistrek egiten zituzten⁴⁹,

sasoi honetan udaletxe batzuk hasi baitziren euskararen gaineko ezagutza eskatzen. Beraz, euskaldun (ia) elebkarrekin aritu behar zuten lanpostuetarako aurreikusitako azterketa zen.

Donostiako 1934ko udako ikastaroen baitan eman ziren 24 hitzaldietatik, 4 euskaraz izan ziren. Beraz, 1934an lehen aldiz udako ikastaroen programa nagusiko ponentzia batzuk euskaraz eman ziren. Aurreko urteekin konparatuta, hazkunde kualitatiboa eta kuantitatibo nabarmena izan zen. Hazkunde horren atzean elkarre berri baten sorrera zegoen: *Euskaltzaindiaren Laguntzaleak*. Laguntzaileak 1933ko irailean sortu ziren Donostian, Euskaltzaindiaren Jagon Sailaren babespean. Bertako kideak izan ziren euskarari buruz euskaraz aritu ziren bakarrenetakoak udako ikastaroetan. Hurrengo urteetan, Laguntzaileek urtero bizpahiru hitzaldi antolatu zituzten.

Euzko Irakastola Nagusija

*Euzko Irakastola Nagusija*⁵⁰ edo Euskal Unibertsitate bat lortzea izan zen Euzko Ikaskuntzaren errebindikazio nagusietakoa, bere sorrera unetik bertatik. Hala ere, orokorrean gerraurreko Euskal Unibertsitatearen proiektua ez zegoen lotuta euskarazko irakaskuntzarekin. Mikel Aizpuru historialariaren arabera: “Gerra aurrean, Euskal Unibertsitatearen aldeko gehienek ustez, unibertsitatearen zereginen artean, lehenengo mailako tokia izan behar zuten euskarak eta euskal kulturaren azterketak eta babesak. Lehenengo mailako irakaskuntza euskaraz azaldu behar zelakoan ere bazeuden.

Baina, gutxi defendatu zuten unibertsitateko lan-hizkuntzetako bat euskara bera izan zitekeela⁵¹. Garaian bertan, 1922an, Jean Etxepare idazleak seinalatu zuen arazoa: “Erran behar ote dut erakaspen gehienak espainolez litezkela emanak delako ikastetxean?”⁵².

30eko hamarkadan prentsan Euskal Unibertsitatearen inguruan hainbat artikulua argitaratu ziren: berriak, iritzi artikulua eta abar. Esate baterako *Lauaxetak Euzkadi* egunkarian euskal unibertsitatearen alde idatzi zuen artikulua ezaguna: “Euzko-Irakastola Nausija”⁵³. Idazlana nahikoa ezaguna denez, ez dugu hemen aztertuko.

Bestalde, Madrilen ikasten ari ziren euskal ikasleek Euskal Unibertsitatearen alde eratu zuten Euzko Ikasbatza edo *Agrupación de Cultura Vasca* elkarte 1930 urtean. Elkarrekin honen sorrera oso lotuta zegoen Euzko Ikaskuntzak Madrilen antolatutako euskara katedrarekin. Ikasbatzaren ekimenik interesgarriena 1932ko galdetegia izan zen. Galdetegiak Euskal Unibertsitatearen inguruko 5 itaun zituen eta egunkarietara bidali zuten iritziak biltzeko⁵⁴. Prentsan zabaltzeaz gain, galdetegia euskal zein erdal jatorriko adituei eta ospeko pertsoneri bidali zieten. Erantzunekin liburu bat argitaratu zuten Ikasbatzakoek. Galdetegian euskararen inguruko galdera espliziturik ez zen. Hala ere, bakarren batek, eta zeharbidez gehienek, Euskal Unibertsitate horretan, beren ustez, euskararen presentziak nolakoa izan beharko zukeen aipatu zuten. Esate baterako Pantaleon Ramirez Olanok urrun ikusten zuen euskara unibertsitatean sartzea. Miguel Unamunori, aldiz, ezinezkoa iruditzen zitzaion:

“El vascuence, en mi opinión, no llegará nunca a ser un instrumento de cultura. Turró, el insigne pensador y biólogo catalán, me decía en una ocasión que él, cuando se ponía a escribir sobre temas biológicos, tenía que hacerlo en castellano, que, aunque no lo usaba corrientemente, era la lengua en que había aprendido sus conocimientos.

Sería difícil someter al euzkera muchas disciplinas científicas. La traducción en lengua tan primitiva, tan inflexible como la vasca, puede llegar hasta torcer el recto sentido de la frase”⁵⁵.

Gerraurrean beraz, Euzko Irakastola Nagusijaren aldeko mugimenduak erakunde unibertsitarioa eskatzen zuen, baina ez euskarazko irakaskuntzarik. Bakan batzuk Euzko Irakastola Nagusijan euskara ikasteko eskolak egon behar zirela aipatzen zuten. Testuinguru honetan unibertsitateko eskolak euskaraz emateko proposamenik ausartena Aita Mikel Altzok egin zuen 1934an *Argian* argitaratutako iritzi artikuluko batean. Altzok unibertsitate hizkuntzen bilakaera aztertu ostean, eta Belgika, Letonia eta Poloniako kasuak landu ondoren, unibertsitatean euskarazko irakaskuntza posible zela argi zuen: “Beraz Eusko-Ikastola Nagusiak ere alegiñak egin bear ditu euskeraz bere gaiak irakasten, batez gogo-gaiak, irudimen-gaiak, biotz-gaiak”⁵⁶. Hala ere, Altzoren planteamendua salbuespena izan zen, Eusko Ikaskuntzaren ekitaldi eta proiektuetan erdal jarduna eta jarrera nagusi baitziren. *Lizardi* eta Bonifazio Etxegaraireren arteko eztabaidak argi erakusten du esandakoa.

Lizardi eta Etxegararen arteko eztabaida

Eusko Ikaskuntzak Donostian 1928. urtean antolatutako Udako Ikastaroetako solasaldietatik (*Conversacion sobre "Unión de las entidades euskeristas"*) euskaltzaleen federazio bat sortu zen: *Federación de Acción Popular Euskerista/ Euskal Elkarte Bazpatza* (aurrerantzean, FAPE). FAPEn bildu ziren honako elkarte hauek: Iparraldeko *Eskualzaileen Biltzarra*, Gipuzkoako *Euskal-Esnalea* eta *Euskeltzaleak*, Bizkaiko *Jaungoiko-Zale*, Nafarroako *Euskeraren Adiskideak*, eta Arabako *Baraibar taldea*. Irailean EI/SEVk FAPEren oinarriak onartu zituen, finantziazioa bere gain hartuz. FAPEko lehendakariak, EI/SEVeko Batzorde Iraunkorreko kide izan behar zuenez, Bonifazio Etxegarai izendatu zuten. FAPEren baitan, elkarterik aktiboena Euskaltzaleak elkartea zen, eta une hartan *Xabier Lizardi* zen elkarteko buru.

Euskaltzaleak elkarteko buru izanik, *Lizardik Eusko Ikaskuntzaren Deian* argitaratu zuen azken EI/SEVaren Batzar Iraunkorrean ahoz proposatutakoa, hau da, euskara maila jasoan erabiltzea, besteak beste, euskara noranahikoa egiteko, eta herri xeheari eredu emateko. Horregatik guztiagatik *Lizardik* EI/SEVri eskatzen zion bere batzarretan euskara erabiltzeko: "batzarre auetan euskeraren otsa entzutea biziki atsegin lutekela euskozale orok"⁵⁷. Are gehiago, euskararentzat EI/SEVaren baitan presentzia minimoa bermatzeko, batzarrari bi proposamen zehatz egin zizkion:

“I. Iru illabetez beingo batzarre bakoitzean batzarkide euskeldun batek bederik, itzaldi labur bat euskeraz egin beza.

II. Batzarre oien berri, ez erdera utsez bai-zik euskeraz ere eman bitzaie izperringiei, ta bai euskerazkoan bai erderazkoan adirazi bedi olakok edo alakok bere gaia euskeraz azaldu zula”⁵⁸.

Bonifazio Etxegaraik “El euskera en las empresas de cultura”⁵⁹ artikuluan, Zalakainek jasotzen duenez, “lasai egoteko eta pazientzia eskatua zien euskara gehiago nahi zutenei”⁶⁰. Etxegarairen artikuluaeren kariaz, *Lizardik* beste artikulua bat argitaratu zuen bi partetan *El Día* egunkarian: *Euskera aundiki-soñekoz I* eta *II*⁶¹. Bertan *Lizardiren* tesi nagusia zen, *handikiak* euskaraz arituko balira, eredu izango liratekeela herritarrentzat eta euskararen berreskurapena ziurtatuko litzatekeela. Baina *handikiak* Euskal Herrian erdaraz ari ziren:

“Alegia, zoritxarrez, are aundiki euskeltzaleenok ere gure jardunak euskeraz aritzea gaitz degula. Geren buruon jazte osoa erderaz egin baitegu, alperrik litzake besterik eskatzea: naita-naiez bear alegin zalla, geronen artean bederik gai biurri samarrak euskeraz erabiltzeko. Ta, batetik erderaz aritzea errezago, bestetik erderaren bidez geren buruok ederrago erakusten aal, milla akiakula sumatzen ditugu egitezko erdeltzaletasun ori bidezkoetzeko”⁶².

Halaber, aipatutako artikuluan, *Lizardik* nabarmentzen zuen EI/SEVren baitako inkoherezia, hau da, elkartearen baitan euskarak zuen aitortza eta euskarak elkartean zuen presentzia, ez

zetozela bat. EI/SEVen batzarretan gaztelania erabiltzen zen eta euskararen erabilera, idatzira “bazertertuta” zegoen, hots, elkarteko hiru hilabetekarian lantxo bat eta zenbait berriren argitalpena. Horren aurrean *Lizardik* irtenbide erradikalak baztertu, eta proposamen egingarriak planteatu zituen: “Badakit nik, bat-batetan, euskera utsez, bere batzarrak egiten ezin asi ditekela «Eusko-Ikaskuntza». Baña, beintzat, izkera biak naasi lezazke, ta batzarrerero ordu-laurdentxo batean euskeraz aritzeko oitura artu ere bai”⁶³.

Lizardiren artikulu biek Etxegarai sutan jarri zuten eta biek eztabaidarekin jarraitu zuten ondoko artikuluetan ere. Eztabaidak FAPEn dinamizatzailaren eta zuzendariaren arteko tentsioak islatzeaz gain, euskararen normalizazioaren abia-duraren gaineko bi ideologia desberdinen artekoak izan ziren. Izan ere, Etxegarai katoliko, euskaltzale, foruzale, independentea zen, eta *Lizardi* aldiz, abertzalea eta euskaltzalea. Horretaz aparte, eztabaidak euskaltzale belaunaldi zahar eta gaztearen arteko tentsioak ere islatzen zituen. Une hartan Etxegaraik 52 urte baitzituen eta poetak 34. *Lizardik* argi jaso zuen:

“Giza-asmo aundi guzietan gertatzen da. Gizaldi gazteak zaarrari zirika, zaarrari bultza. Zaarra bere egonean goxo, ta aurrerago ez nai. Gazteak: «Eup! Garaia da». Zaarrak: «Ago ixilik, lotsagabea!». Barkatu, ontan ere artobero-usaia badarigu, geren buruok gaztetzat jotzez. Nik eztakit guri zer gertatuko zaigun. Gu ere, Jainkoak nai beza!, zaartuko al gera ta sutondozaletuko, ta uste izango al dezu iñor ezittekela

gu baño areago. Ta Jainko onari dakiola ordu-
rako beste gazte-sail bat agertu izatea, guri zi-
rika, guri bultzaka, gu baño aurrerago-naiekoa.
Txakurrarenak esango dizkiotegu, bear bada.
Aitatuko dizkiotegu «odolkerak», aundiustea,
naastu-bearra, burgoikeria ta buru-arlotetza.
Baña, gure esanak gora-beera, gazteok bijoaz
aurrera, gurekin naiz gure gañetik; bijoaz, or-
dun min emango badigu ere”⁶⁴.

Profetikoak izan ziren *Lizardiren* hitzak. Ge-
rraostean, 50eko hamarkadan, gazte euskaltzale
odolberoak, esate baterako *Txillardegik* eta *Jakin*
aldizkariaren ingurukoek, nolabait gerraurreko he-
rentziarekin hautsi zuten, euskararentzat asmo eta
proiektu berriak planteatuz.

Euskararen ikerkuntza aldizkarietan

Ondoko atal honetan bi aldizkari aztertuko
ditugu: Parisko RIEV eta Gasteizko *Anuario Eus-
ko Folklore*. Biak euskarari eta euskal kulturari
buruzko goi mailako aldizkariak ziren, baina, iku-
siko dugunez, euskarazko artikulu gutxi argitaratu
zituzten. Aipatutako horien bien aurretik, Berlinen
Euskara aldizkaria kaleratu zen (1886-1896). Joxe
Azurmendik zioen moduan, *Euskara* aldizkariari
buruz ari zela, aldizkariotan euskara agertzen da
“estudioaren edo estudiorako objeto bezala baka-
rrik erabilia; ez autoreon espresio medio bezala”⁶⁵.
Ez da harritzekoa, aldizkari proiektu hauen lehen
helburua “zientzia” egitea baitzen, euskara aitzine-
ratzeko asmoak oso bigarren planoan utziz. Guztiz

disoziatuta zeuden ikerketa eta hizkuntzaren sustapena.

Aipatutako aldizkariak ez dira gerraurreko goi mailako aldizkari bakarrak, besteak beste, Euskaltzaindiak *Euskera* buletina argitaratzen baitzuen. Baina, *Euskera* Euskaltzaindiaren aldizkaria zen heinean, eta aurreko hiruretan baino euskarazko lan gehiago argitaratu zirelako, hurrengo atalean aztertuko dugu.

Revista Internacional de los Estudios Vascos (aurrerantzean, RIEV) aldizkariaren lehen zenbakia 1907. urtean plazaratu zen. Aldizkaria Julio Urkixoren proiektu pertsonala izan zen, berak ekonomikoki eutsi zuen eta aldizkariaren irizpide akademikoak ezarri zituen. Gregorio Monrealek dioenez, RIEVen ernamuina Urkixok Parisen Georges Lacomberekin izandako solasak izan ziren⁶⁶ (gerora Lacombe aldizkariaren idazkaria izan zen). Hasiere batean, aldizkaria bihilabetekaria zen, hala ere urteak aurrera egin ahala, eta seguru asko material falta tarteko, urteko zenbakiak gutxitu ziren.

RIEV bi erakunderen organoa izan zen: lehenik 1911. urtean Baionan sortutako *Cercle d'études euskariennes* (CEE), eta ondoren 1921. urtetik aurrera Eusko Ikaskuntzarena. CEEko burua Urkixo zen eta berak jarri zuen aldizkaria elkartearen eskura. Lehen mundu gerrak, biak, elkartea zein aldizkaria eten zituen lau urtez. Gerra amaitzean, CEE ez zen berpiztu, bai ordea aldizkaria. 1918. urtean berriro argitaratzen hasi zen eta, 1921. urtean Urkixok Koldo Eleizalderekin negoziatu zuen aldizkariaren integrazioa Eusko Ikaskuntzan (Barandiaranek sortutako *Anuario de la Sociedad*

Eusko-folklore ere, une hartan igaro zen Eusko Ikaskuntzaren eskuetara). Hola RIEV Eusko Ikaskuntzaren organoa bilakatu zen. Gerra Zibilak aldizkariaren argitalpena eten zuen.

Lehenengo zenbakitik RIEV, goi mailako aldizkaria izan zen, aldizkari zientifikoa, nazioarteko bokazioa zuena eta mundu osoko euskalarien topagune izateko sortua. Urkixo pertsonalki arduratu zen oinarri zientifiko gabeko lanak aldizkarian ez argitaratzeaz. Euskal Herrian errotutako gaiak, eta bereziki euskararen gaineko azterketa zientifikoak argitaratu zituen. Halaber, RIEVek euskararen, eta oro har *euskal gaien*, inguruko erreferentziazko aldizkaria izateko asmoa zuen Europa osoko hizkuntzalari eta bestelako ikertzaileentzat. Teorian nazioarteko bokazioa zuen arren, praxian agian hankamotz geratu zen. Aldizkarian argitaratutako ikerketa-lan gehienak gaztelaniaz eman ziren, baten batzuk frantsesez, gutxi batzuk euskaraz, banakaren bat ingelesez eta alemanez. Hau da, nazioarteko zientziaren elkartrukerako hizkuntza frantsesa zenean, eta RIEV Parisen publikatzen zen arren, nazioarteko bokazioa zuen aldizkariak nagusiki gaztelaniazko artikulua publikatu zituen.

Euskara lau motatako lanetan agertu zen: ikerketa lanetan, euskararen suspertze eta erakundetzearekin lotutako hitzaldi eta kroniketan, testuen edizio filologikoan eta literatur irakurgaietan. Aipatutako lau modalitateetatik euskara gehienetan edizio filologikoetan agertu zen, egile klasikoen testuak euskaraz zeudelako (*Axular*, Joanes Etxeberri, Tartas eta abar). Baina edizioak berez, presatzaileek erdaraz atontzen zituzten (adb. sarrera

hitzak, oin-oharrak...). Beraz, euskara jakintza-arlo bateko komunikazio-hizkuntza gisa oso gutxi erabili zen. Lehen mundu gerra arte bakarrik 5 egilek erabili zuten: Karmelo Etxegaraik, Basilio Joanategik, Jean Baptiste Daranatzek, Michel Landerretzek eta Jean Baptiste Darricarrèrek. Etxegarai izan ezik, beste denak Iparraldekoak izan ziren. Horietako bat aztertuko dugu adibide gisa, Joanategiren testua hain zuzen ere. Bertan Arturo Campionek *Euskal-esnalean* argitaratutako Hizkuntzalaritza arloko artikulua bati erantzuten zion. Campionek bere produkzio ia guztia erdaraz idatzi zuen, eta euskara ulertu, ikertu eta sustatu arren, ez zuen jende aurrean hitz egiten. Joanategik aldiz, gaztelania ulertu arren, ez zuen artikulua hizkuntza hartan idaztea erdietsi, edo ez zuelako nahikoa kompetentziarik, edo erdaraz idazteko prest ez zegoelako. Beraz, kasu honetan euskara agertzen zai-gu Iparraldeko eta Hegoaldeko ikertzaileen arteko komunikazio-hizkuntza gisa. Ikus, Joanategiren testutik hautatutako pasartean nola oraindik euskarazko oinarrizko azalpen linguistikoa ez zegoen nahikoa garatuta, eta ez zenez autoaskia erdaran errotu beharra zuen: “Deukanean artzalletzat (por regimen indirecto), izen bat, jartzen duela izen ura, jarri lezakean bezela adizkia, (el regimen directo); esan bearrean: Ematen dio Pedrori makilla, esaten duela: ematen du Pedrori makilla”⁶⁷. Bistan da, euskara RIEV aldizkarian ikergaia zela, ikerketen emaitzak agerrarazteko zientzia hizkuntza baino, seguru aski horretarako prestatuta ere ez zegoelako.

Aldizkaria sortu eta lehen mundu gerrara arte, 5 lan argitaratu baziren, 1918. urtean aldizkaria

berpiztu zenetik 1936ko gerrara arte, euskarazko artikulua 7 izan ziren. Artikuluez gain, euskaraz hilberri bat kaleratu zen Gregorio Muxika euskaltzale donostiarraren omenez, eta *Don Quijote de la Mancharen IX.* atalaren itzulpen bana kaleratu zuten *Orixek* eta *Lizardik*. Lehiaketa baterako presatutako lanak izan ziren. Beraz, RIEVek euskara eta euskal gaiak ikertzeko asmo irmoa bazuen ere, aldizkariak ez zuen egin euskara zientzia hizkuntza gisa gaitzeko saiakerarik (ezta kontrakorik ere). Izan ere, RIEVek gerraurrean kaleratutako 94 liburukietan 12 artikulua kaleratu ziren euskaraz.

Urkixoren ikerketek eta proiektuek gerraostean izan zuten segidarik. Hala bere omenez, Gipuzkoako diputazioaren babesarekin, *Seminario de Filología Julio Urkijo* (Urkixo Mintegia) ikerketa gunea sortu zen Donostian 1953an. Urkixo Mintegiak izen bereko urtekari bat argitaratu zuen (*Anuario del Seminario de Filología Vasca Julio Urquijo*, ASJU), zeina euskararen gaineko ikerketa zientifikoan espezializatua zegoen, eta nagusiki erdaraz kaleratu zen.

RIEV alde batera utzita, Jose Migel Barandiaranen aldizkaria aipatuko dugu: *Anuario de la Sociedad Eusko-folklore*. Barandiaran Gasteizko apaiztegian irakasle zegoela, apaiztegian bertan Sociedad Eusko-Folklore elkarte (1921) sortu zuen, Euskal Herriko Etnografiaren azterketarako. Elkartean Barandiaranen inguruko ikasleek parte hartu zuten. Elkartearen emaitza ezagutzera emateko Barandiaranek *Anuario de la Sociedad Eusko-folklore* eta *Eusko-folklore. Materiales y cuestionarios* argitalpenak sortu zituen. Urtekarian elkartearen

ikerkuntza lanak argitaratu ziren, eta beste aldizkarian Euskal Herriko sineskeria, ohitura, tradizio, legenda eta bestelakoak biltzen ziren. Urtekaria laster Eusko Ikaskuntzaren eskuetara pasa zen. Gerraurrean argitaraturiko 14 zenbakietan ez zen euskarazko artikulurik bat ere argitaratu⁶⁸.

1936ko Gerrak Eusko Ikaskuntzaren jarduera guztia eten zuen eta Barandiaranek Hegoaldetik alde egin behar izan zuen. Ondorioz urtekaria bertan behera geratu zen. 1935-1954. urteen artean ez zen zenbaki berririk argitaratu. Gutxi gora behera Jose Migel Barandiaran Iparraldean egon zen tarteak izan zen. 1981. urtean Eusko Ikaskuntza berrantolatatu zenean, berriz ere, aldizkaria editatzearen ardura Eusko Ikaskuntzak hartu zuen. Orduan argitaratu ziren aipatutako urtekarian lehen lanak euskaraz.

IV. EUSKALTZAINDIA: HIZKUNTZAREN PRESTAKETA ETA IKERKETAREN ARTEAN

Orain arte euskal kulturgintza jasoan euskararen erabileraren inguruan hiru planteamendu nagusi ikusi ditugu: euskara *tresna* gisa hartzen zuen erabilera (nekazari elebkarrentzako ekoizpena), euskara *helburu* zuena (batez ere abertzaleek bulztatua), eta euskara *objektu* gisa hartzen zuena. Euskaltzaindia planteamendu bikoitz batean kokatzen zen. Ikus dezagun.

Bizkaiko diputazioan 1918an, EAJk gehien-goia zuela, alderdiko bi kidek, Felix Landaburuk eta Kosme Elgezabalek, euskal akademia bat sortzeko proposamena aurkeztu eta erakundeak onartu egin zuen. Hileak pasatu ziren, eta Bizkaiko diputazioaren ekimena paperean geratu zen, ez zuen aurrera egin. Irailean, Oñatiko Eusko Ikaskuntzen Kongresuan, euskal akademiaren inguruko ekimenak norabide berri bat hartu zuen. Kongresuko Hizkuntza Sailak, Bizkaiko diputazioak onartutakoa abiapuntutzat hartuta, akademiaren estatutuak eztabaidatu eta idatzi zituen. Halaber kongre-

suan aurreneko lau euskaltzainak aukeratu ziren: Azkue, Campion, Eleizalde eta Urkixo.

Eusko Ikaskuntzen Kongresuaren ostean, zuzenketarako epe bat zabaldu zen akademiaren estatutuak definitiboki finkatu aurretik. Behin betiko estatutuak finkatu zirenean, Eusko Ikaskuntzak lau diputazioei aurkeztu zien akademia sortzeko egitasmoa eta araudia. Diputazioek onartu zuten araudia, baina prozesua urte bete luzatu zen.

1919ko irailean, Donostian Gipuzkoako diputazioaren jauregian bildu ziren, araudiak finkatu moduan, Oñatin aukeratutako euskaltzainak eta aldizkarietako ordezkariak beste zortzi akademiko aukeratzeko (T. Agirre, P. Broussain, P. Adéma, R. Intzagarai, J. Agerre, J. B. Eguzkitza, R. Olabide eta P. Lhande izan ziren). Euskaltzaindiaren historian, hau izan zen lehenengo aldia –eta bakarra–, aldizkariak euskaltzainak aukeratuko zituztena. Batzar horretan bertan, halaber, akademiaren zuzendaritza karguak aukeratu ziren bi urterako: Azkue euskaltzainburu, altxorzaina Agerre, liburu-zaina Urkixo, eta idazkaria Eleizalde.

1920. urteko urtarrilera arte Euskaltzaindiak ez zuen hizkuntzaren gaineko erabaki akademikorik hartu. Ordura arte egindako bilerak akademia antolatzeke izan ziren. Beraz, Euskaltzaindia 1920an hasi zen akademia gisa funtzionatzen.

Euskaltzaindiko hileroko bilerak –1950. urtera arte– gaztelaniaz izan ziren. Horrek ez du esan nahi erakundearen hizkuntza gaztelania zenik. Egia esan, Euskaltzaindiaren baitan hizkuntzen erabilera nahiko bitxia zen. Akademiaren barne eta kanpo komunikazioan euskara modu batera

edo bestera presente zegoen. Ekitaldi publikoetan, Euskal Jaietan edota udaletxe bateko ekitaldietan ohikoa zen Euskaltzaindiak hitzaldiak euskaraz ematea. Erakundearen bizitza akademikoari lotutako zeremoniak ere euskaraz izaten ziren, esate baterako kargu hartze ekitaldiak edo sarrera zein erantzun hitzaldiak. Akademiaren ohiko batzarren hasiera eta amaiera Azkuek euskaraz bedeinkatzen zituen. Batzarretan Iparraldeko zein Hegoaldeko euskaltzainek aurkeztutako txostenak maiz euskaraz irakurtzen ziren, eta pentsatzekoa da euskaraz aurkeztutako txostenen gaineko solasaldi akademikoak euskaraz izan zirela. Gainera, batzarrak oro har gaztelaniaz baziren ere, aktak euskaraz argitaratzen ziren *Euskera* buletinean.

Euskaltzaindiko batzarrak gaztelaniaz ziren, besteak beste, euskaltzain batzuk euskaraz ahoz aritzeko trebeziarik ez zutelako, euskaraz irakurtzeko gai baziren ere. Damaso Intzari esker, gerraurreko batzarretan euskaltzainek erabilitako hizkuntzen gainean detaile ugari ezagutzen dira. Batzarretan Azkueren eskuinean jesarritako Urkixori buruz Intzak honakoa zioen: “aundiki ta jakintsu, lurbira guzian ezaguna ta aintzat artua zalako, itzal aundia egiten zion Euskaltzaindiari, naiz berak beti erderaz itzezin, eztakit, ba, euskaraz lau itz esan ote zizkigun”⁶⁹, eta ezkerrean jesarritako Campioni buruz: “Gure kondairagille ta Napparroaren eskubideen eustzalle azkarren au ere, euskeraz nekez egiten zuana giñun, naiz berak alako Euskal-izkinde ederra egin izan”⁷⁰. Beste batzuk aldiz, euskaraz ondo moldatu arren, gutxitan erabiltzen zuten. Intzak, Bonifazio Etxegarairi buruz hauxe zioen:

“Onek ere erderari eltzen zion gure batzarretan, euskeraz ere ba-zekin, noski”⁷¹. Kaputxinoak beste hau gaineratzen du Olabidetaz:

“Olabide Erramun Aita, Jesusen Lagundikoa. Euskeraz idazteko ain bikaña izanik, au genun beste bat izketarako bildurti zana ta lau itz euskeraz nekez josten zituena. Euskaltzaindian sartu nintzenean neri erantzunez egin zigun itzalditxoaz landara, eztaukat gogoan beste ezer ari entzunik. Baño bitartean, ixil-ixillik, Itun Zar-Berriak zegiskigun”⁷².

Beraz, euskaltzain osoen lautik batek euskaraz ez zuen hitz egiten. Horregatik euskarak ezin zuen batzarretako hizkuntza izan. 1950. urtean, Urkixo hil zenean, ordurako Campion eta Olabide hilak ziren, Federiko Krutwig gazteak Euskaltzaindikoko bilerak euskaraz egitea proposatu zuen, eta onartu egin zen.

Gerraurrera bueltatuz, Euskaltzaindiak 1920. urtean argitaratutako estatutu eta barne araudian erakundearen bizitza akademikoaren ildo nagusiak definitu ziren: egitura, helburuak, lan prozesuak, batzarren gai-ordena eta abar. Estatutuetan erakundearen xedea euskara zela zehazten zen “atendiendo intensamente a su cultivo, tanto en el orden filológico como en el social”⁷³. Hizkuntzaren inguruko fenomeno filologiko eta soziolinguistikoak lantzeko, bi sail bereiztu ziren: Iker Saila eta Jagon Saila. Iker Sailaren egitekoa hizkuntzaren ikerkuntza zientifikoa zen, bereziki hizkuntzalariaren ikuspuntutik, baita hizkuntza biziaren eta agiri idatzien bilketa ere “depurándolos e inventariándolos en un Diccionario racional”⁷⁴. Eta Jagon

Sailarena: “la conservación, difusión y pureza de la lengua en todos los órdenes de la vida y de las relaciones sociales y fomentar la literatura vasca”⁷⁵.

Laburbilduz, Euskaltzaindiak gerraurrean hiru lan ildo nagusi izan zituen: batetik ildo zientifikoa, edo ikerkuntzari lotutakoa; bestetik euskararen gizarte normalizazioa eta zabaltze lanak –adib. lehiaketak–; eta azkenik normatiboa edo arauemailea. Azken bi lan ildo hauek (gizarte normalizazioa eta araugintza) euskara helburu duen planteamenduari dagozkio eta Jagon Sailak burutzen zituen. Hain zuzen ere, Jagon eta Iker sailen buruak profil desberdineko pertsonak izan ziren: Jagoneko burua Koldo Eleizalde jeltzalea izan zen, eta Ikerrekoa Julio Urkixo karlista. Nolanahi ere, jarduera arauemailean eduki zuen Euskaltzaindiak arrakastarik txikiena, gerraurrean hizkuntza arautzeko oso erabaki gutxi onartu zituelako, sabindar oposizioaren ondorioz⁷⁶. Beraz, besteetan aritu zen, hau da, ikerketan eta erabilera zabaltzen. Gerraurreko Euskaltzaindia bada, ez zen soilik aditu eta jakintsuen proiektu zientifiko hutsa, euskararen aitzineratze prozesuan errotutako erakundea baizik. Beraz, euskara objektu gisa aztertzeaz gain, euskara helburu gisa ere bazuen. Hurrengo puntuetan Euskaltzaindiak garatu zituen zenbait proiektu aztertuko dira: hizkuntzaren batasuna, Erizkizundi Irukoitza eta *Euskera* buletina.

Euskararen batasunaz batzarra

Sortu eta berehala, Akademiak euskararen araugintza eta batasun gaiei oratu zien. Aipatu

dugunez, Euskaltzaindiak euskararen gaineko lehen araua 1920ko urtarrilean hartu bazuen, abenduan, urtea bukatzeaz zela, euskararen batasunaren gainean batzar berezi bat antolatu zuen Bilbon. Batzarra baino lehen, Euskaltzaindiak Campion eta Broussain euskaltzainek batzarrerako eginiko txostenaren (*Informe sobre la unificación del euskera*) 6.000 kopia banatu zituen, euskararen batasunaren inguruan euskalari eta euskaltzaleen iritzia biltzeko. Ondoren euskararen batasunaz berba egiteko, egun osoko jardunaldi bat antolatu zuen akademiako kide eta iritzi-emaileentzat.

Euskararen batasunari buruzko batzarraren aurretxoan, Euskaltzaindiak linguistika jardunaldi bat antolatu zuen Bilbon. Bertan, besteak beste, Menendez Pidal espainiar hizkuntzalariak parte hartu zuen. Menendez Pidal euskaltzain urgazlea zen, eta bere eskuetara ere heldu zen Campion eta Broussainek euskararen batasunaz idatzitako txostena. Linguistika jardunaldian eman zuen hitzaldian, aipatutako txostenari erantzunez, euskararen batasun prozesuaren aurka agertu zen. Ez zen bakarra izan. Unamunok ere, txostenaren kontra idatzi zuen. Biek ala biek ez zuten parte hartu abenduaren 26ko batzarrean, baina beraien ekarpena publiko egin zuten. Batasuna hizkuntza bizirik mantentzeko asmoz egiten zenez, aipatutako hizkuntzalari bitxizaleentzat horrek ez zuen zentzurik⁷⁷.

Euskararen batasunaren inguruko iritzi bilketa ez zen Bilboko batzar berezian amaitu, eta hurrengo hileetan lan gehiago heldu ziren Euskaltzaindira. Akademiak horiek guztiak eta beste batzuk, *Euskera* buletinean biltzea eta argitara-

tzea erabaki zuen: *Euskerearen batasunaz izan diran batzaldietan irakurritako txosten edo ikerpenak* (*Euskera* buletina, 1922). Koldo Zuazok aztertu duenez, iritzi-emaileetako batzuk euskararen batasunaren alde zeuden, beste batzuk ez. Alde zeudenen artean, batasunerako euskalkia edo euskalkiak aukeratzeko proposamen desberdinak egon ziren: gipuzkera osotua (Azkue), gipuzkera-lapurtera artekoa (Campion), bizkaiera (Gaubeka) eta abar. Proposamen hauetatik guztietatik garapen teoriko handiena Azkuerenak izan zuen. Azkuek hizkuntza baturako oinarri gisa gipuzkera hartzea proposatzen zuen, beste euskalkietako hitz eta osagaiekin aberastuz. Eredu garbizalea zen, neurri batean erdal jatorriko hitzak saihesten zituena, baina ez sabin dar planteamenduak bezain hiperpurista. Nolanahi ere, Azkuek ez zuen lortu bere proposamena jende askok onartzerik eta bestelako proiektuak ere ez ziren nagusitu.

Bestalde, batasunaren gaineko batzarrean parte hartutako iritzi-emaileen artean zenbait ezaugarri komun aurkitu ditugu:

- Denak Hegoaldekoak ziren. Iparraldetik ez zen iritzirik heldu⁷⁸. Koldo Zuazoren ustez, Iparraldeak bere burua prozesu honetatik baztertu zuen⁷⁹.
- Oro har, parte-hartzaileek ez zuten Euskaltzaindiarekin harreman zuzenik. Euskaltzain gutxik parte hartu zuen, ordurako bazeuden 55 euskaltzain oso eta urgazle izendatuta, baina salbuespen bakarren bat kenduta, ez zuten zuzenean parte hartu.

- Gehienak abertzaleak ziren, jeltzale izan edo ez. Hala ere, abertzaleek hizkuntza batasunaren inguruan iritzi oso desberdinak zituzten. Batzuk hizkuntza arloan sabindar gotorrak ziren eta beraz, Euskaltzaindiari oposizioa egiten zioten (adb. Manu Egileor), eta beste batzuk aldiz, esate baterako, Federiko Belaustegigoitiak, jeltzalea izanik, Euskaltzaindiarekin bat egin zezakeen. Ikusten denez, abertzaleek ez zuten talde monolitikoa osatzen.
- Erdia baino gehiago eliztarrak ziren. Eliztarren parte hartzea nabarmena izan zen, baina ez bereziki ordenaren batekoak, denetarik izan baitziren (karmeldarrak, frantziskotarrik, jesuitak, kaputxinoak...)

Laburbilduz, euskararen batasunaren inguruan Euskaltzaindiak hizkuntzaren profesionalak baino (euskalariak, irakasleak edo idazleak baino) hizkuntzarekin kezkatutako abertzaleak erakarri zituen.

Beraz, Euskaltzaindiak euskaltzaleen artean euskararen batasuna abiatzeko adostasun oso txikia aurkitu zuen, eta sabindarren etsaigo aitortua. Bestalde, Akademiak oraindik ez zuen presio sozialik, ez idazleen aldetik, ezta irakaskuntzaren aldetik ere, euskararen batasunaren inguruan erabaki sendoak hartu behar izateko. Honen guztiaren ondorioz, Euskaltzaindiak euskararen batasuna momentuz bere horretan utzi zuen. Hizkuntzaren prestaketa eta batasuna berehala egitea baztertu ondoren, beronen ikerketara bideratu zituen esfortzuak. Azken

finean, hizkuntzaren ikerketa ez zen hain afera arazotsua, eta hizkuntza batua nola arautu erabakitzen laguntzeko, euskara bizia jasotzeko proiektua abiatu zuen: Erizkizundi Irukoitza.

Erizkizundi Irukoitza: euskarazko ikerkuntza proiektua

Euskaltzaindiak Seber Altuberen proposamenari jarraituz, euskararen batasunari ekiteko bide berri bat aukeratu zuen, euskara biziaren ikerkuntzaren bidea. Euskaraz momentu hartan herrizherri nola hitz egiten zen jasotzeko Azkuek 481 itaunekin osatutako galdetegi bat prestatu zuen (1921). Gertaera fonetikoak biltzeko 126 itaun zituen, morfologiakoetarako beste 255, eta azkenik, lexikografikoetarako 100. Datu bilketa 1921. urte-tik 1925. urtera bitartean burutu zen, eta ondoren jasotako informazioa *Eusker*a buletinean argitaratu zen 1925-1930. urteen artean.

Euskaltzaindiaren baitan proiektuaren gaineko ardura zuzena Azkuek zuen eta berak antolatu eta kudeatu zuen proiektua. Dirudenez, hasiera batean galdetegia herrietan banatu zen, baina 481 itaun zituenez, ez zuen inork erantzuten. Euskaltzaindiak datu-bilketarako bekadunak (Gerhard Bähr eta Polikarpo Iraizoz), kolaboratzaileak eta herrietako laguntzaileak hartu zituen. Horretaz guztiaz gainera, euskaltzain osoak (adb. Azkue, Juan Bautista Eguzkitza, Damaso Intza) eta urgazleak (adb. Nazario Oleaga) bilketa lanean inplikatu ziren. Denen artean 281 inkesta egin zituzten⁸⁰.

Bilketa lan izugarria izan zen, eta gerora, ikertzaileek Erizkizundi Irukoitzaren mugak agerian jarri dituzten arren⁸¹, Erizkizundi Irukoitza taxuz planteatutako ikerkuntza proiektua izan zen. Xede zientifiko argia zuen: momentuko euskara bizia jasotzea, euskararen batasunean laguntzeko. Xedea lortze bidean, metodologia bat aplikatu zen. Euskaltzaindiak finantzatu, kudeatu eta planifikatu zuen. Azkue, zuzendaria edo koordinatzaile nagusia izan zen. Proiektuak bekadunak, eta bestelako kolaboratzaileak izan zituen. Emaitzak *Eusker*a buletinean euskaraz argitaratu ziren prozesuaren amaieran. Egiazko ikerketa proiektu bat izan zen beraz, goi mailakoa, eta seguru aski, euskaraz egin zen lehena.

Euskera eta Euzkerea aldizkariak

Euskaltzaindiaren buletinaren, *Euskeraren*, lehenengo zenbakia 1921. urtean argitaratu zen. *Euskera* buletinak, Euskaltzaindiaren organo izanik, erakundearen bizitza akademikoarekin lotutako dokumentazioa (euskaltzainen zerrenda, batzarretako aktak, txostenak, sarrera-hitzaldiak...) argitaratu zuen, baita euskaltzainen lanak ere. *Euskeran* euskarazko eta gaztelaniazko testuak argitaratu ziren gehienbat, frantsesez berriz, gutxi batzuk izan ziren.

Euskaltzaindiaren barne araudiaren 33. artikuluan zehazten zen akademiak bi argitalpen izango zituela: bata urteko memoria, eta bestea aldizkaria. Aldizkariaren izena *Euskera* izango zela ez zen aipatzen bi arrazoirengatik: batetik, arau-

dia idatzi zenean akademiaren oinarrizko egitura soilik definitu zelako, eta bestalde, araudia prestatu zenean, Euskaltzaindiak oraindik erabaki gabe zeukalako, hizkuntza nola izendatu behar zen (*euskera, euskara, euzkera...*). Izan ere, akademiak ez zuen 1920ko urtarrilaren 7ra arte *euskera* forma hautatu. Ondoren erabaki zuen aldizkariaren izen osoa zein izango zen: “Euskaltzaindiak argitaratu beaŕ duen *Euskera* daikeyon *Boletina*’ri zer izenpeko yaŕi beaŕ ote zayon-go autua yo da; ta auxe erabaki da: *Euskaltzaindiaren lan eta ageriak* [sic]”⁸².

Euskaltzaindiaren komunikazioa organoa *Euskera* aldizkaria bazen, Bilboko Euzkeltzale Bazkuna elkarte sabindarreko kideek, Euskaltzaindia eta haren euskara ereduaren aurka egonik, 1929. urtean *Euzkerea* argitaratzeari ekin zioten. Bazkuneoek izen hori apropos aukeratu zuten, *Euskera* buletinaren homologoa zela adierazteko. Euskara hitzaren garaiko bi aldaera horietan laburbiltzen ziren gerraurreko euskararen inguruko bi jarrera nagusiak. *Euskera* eta *Euzkerea* bi aldizkari, bi izen, bi eredu oso diferente. Sabindar aldizkariko lehen zenbakiko agurrean bertan honela aitortzen zen:

“A esto viene “Euzkerea”. A sostener la escuela euzkeralógica moderna, única e invulnerable, que Arana-Goiri, con el nombre de Renacimiento del idioma, firmísimamente estatuyó.

“Euzkerea” hará labor euzkeralógica en euskera y castellano; hará labor euzkeragráfica literaria intensa, escogida con el esmero mayor”⁸³.

Euzkerea 1929. urtean plazaratu zen, eta 1936. urtean desagertu. Sabindar eskolaren baitan aurrekari bat zuen: *Euzko Deya*. Aldizkariaren erdia baino gehiago gaztelaniazko testuek osatu zuten, eta beste testuak euskaraz zeuden. Bokazio zientifikoa zuen. Joseba Arana-Zabalak, *Nabarriztarra* ezizenez, *Euzkerea*ren lehen alean bere poza agertu zuen *Euzkerea* aldizkariak euskara jakintzara jaso nahi zuelako:

“Etxian euzkeraz itz-egittia, txandonkixunetan –eleizkixunetan– euzkerea erabiltia, ériko izpañak izpañingira euzkeraz idatzitta bidaltzia, geure ele zaña bixirik indaí betia emoteko, bañiz, naiko eztira.

Bixi-indaí ori emoteko, euzkerea jakintzearen jauregijetara sañtu biaí dogu, jakintzagayak euzkeraz erabili ta azteñtu biaí doguz. Jakintzerako gauza eztan elia aul eta erkin bixiko da, ta ele añotzak bazteñtuta eukiko dabe.

Jakintzagayak euzkeraz erabilteko, bañiz, euzkel-irakastetxiak nai-ta-ezkuak doguz. Baña irakastetxe oñek etoñiko diran-añtian be, euzkerea jakintzarako gertu ta gattuten lan andija egin geike. ¿Zelan? Jakintza-gairik jakin-gañijenak euzkeraz eñijak uleñtuteko eraz idatziz atzaldurik”⁸⁴.

*Euzkerea*k asmoz zientifikoa eta jasoan izan nahi zuen arren, eta Arana-Zabalak horren alde egin arren, edukitan oso apala izan zen. Artikulu laburrak eta iritzi artikulak nagusi izan ziren. Joseba Altunaren lanak kenduta, euskaraz ez zen aparteko dibulgazio zientifikoko lanik kaleratu, are gutxiago artikulua zientifikorik, nahiz eta izan zen

euskararen hizkuntzalaritzaren inguruko eta asmo jasoko eztabaidarik, gehienak gaztelaniaz.

Beraz, *Euzkerek* bai euskarari buruzko zein euskarazko aldizkari zientifiko bihurtzeko saioan porrot egin zuen. Euskaltzaindiaren *Euskerak* berriaz, erdizka lortu zuen. Bertan Hizkuntzalaritzari buruzko artikulu asko erdaraz argitaratu baziren ere, euskarazkoak ere nahiko ugariak izan ziren (RIEVen edo *Euzkerean* baino ugariagoak). Izan ere, Euskaltzaindiak euskararen ikerketa hutsaz gain, hizkuntzaren aitzinamendua ere bilatzen zuen. Eta hola euskara, hein batez, ikergaia ez ezik, komunikazio-hizkuntza gisa erabiltzen hasi zen *Euskeran*, hizkuntzari goi mailako funtzioa emanetz.

V. GERRAURREAN IREKITAKO

AUKERAK

Entsegu honetan gerraurreko euskarazko kulturegintza jasoan hiru planteamendu bereizi ditugu. Lehen, euskara tresna gisa hartzen zuena, ikasketa gutxi zuten euskaldun (ia) elebakarrei zuzendutakoa zen. Planteamendu honek Antzinako Erregimenean zuen jatorria eta erdararik (ia) ulertzen ez zuten herritar apalei oinarrizko jakintza tekniko batzuk transmititzeko asmoz landu zen. Helburu horrekin XVI. mendetik XX. mendera bitarte zenbait liburu, artikulu eta zerbitzu sortu ziren euskaraz: laborantza teknikez, osasun zaintzaz, eta antzeko gai espezializatu baina praktikoei buruz. Ekoizpen horien asmoa erdararik ez zekitenengana iristea zen. Beraz euskara errazean egindako liburu eta artikuluak ziren, oso dibulgatiboak, maiz erdaratik abiatuz egindako itzulpen sinplifikatuak. Planteamendu honen baitako euskarazko ekoizpenak muga argiak zituen, hiztun elebakarrak desagertu ahala agortzen baitzen, eta beharrian praktikotik haratago ez zuelako goranahi handiagorik.

Gerraostean ezarritako frankismoak, euskal hiztuna “desagertu” egin zuen, diktadurak gaztelaniaren elebakartasuna ezarri zuelako estatu osoan. Ofizialki euskal hiztunik ez zen existitzen. Ildo berean Ipar Euskal Herrian frantsesaren aurrerakada geraezina izan zen. Gerraostean beraz, planteamendu honek ez zuen ia segidarik izan.

Bigarren planteamendua euskara helburu zuena zen, hau da, xede gisa hizkuntzaren corpusa lantzea eta bere estatusa hobetzea zuena. Ikuspegi hau hein handiz euskal nazionalismoaren inguruan garatu zen. Izan ere, abertzaleen asmoa euskara goi mailako hizkuntza bihurtzea zen, erdaren pare jartzea, eta hori lortzeko euskara eremu berrietara jasotzeko zenbait ekimen garatu zituzten. Maiz ekimen horiek sinbolikoak izan ziren. Horren adibide argia da euskara kultur hizkuntza zela frogatu nahian Agustin Anabitartek 1923an Einsteinen teoriari buruz idatzi zuen testua. Halako ahaleginetan hizkera purista, sarri ulergaitza, erabili zen, helburu nagusia euskararen zientziarako gaitasuna frogatzea baitzen, ez hainbeste euskaldun errealei eduki teknikoak transmititzea. Horregatik saio asko borondate oneko baina segidarik gabeko probak izan ziren. Tartean izan ziren zenbait ahalegin gai jasoak hizkera ulergarrian lantzeko, hala nola, Euskal Esnaleak Donostian antolatutako hitzaldi zikloan. Saios saio, ibilbide xume bat hasi zen, euskara goi mailan erabiltzen zuen praxi zalantzatsu baina erreala.

Beraz, euskara helburu zuen planteamenduak, gerraurrean emaitza handirik erdietsi ez arren, euskarazko kulturgintza jaso garatzeko bideak ireki

eta seinalatu zituen. Gerraostean, euskarazko zientzia eta jakintzaren inguruan kultur produkzio jasoa azaltzekotan, abertzaleen edo abertzaletasunik hurbil kokatutako euskaltzaleen eskutik etorri zen osterera ere. *Euzko-Gogoa* aldizkaria (1950-1959) izan zen gerraosteko lehen urteetan ildo honetako proiektuen artean garrantzitsuena: euskara kultur hizkuntza bilakatzeko saio bat egin zuen eta euskarazko unibertsitate baten oinarriak jarri nahi izan zituen. Ildo berean etorriko ziren *Jakin* aldizkaria eta beste batzuk, gerraurreko ereduetatik abiatuz baina laster bide berriak proposatuz.

Hirugarren planteamendua euskara ikerketarako objektu bezala hartzen zuena izan zen. Ikuspegi horretan, asmo nagusia zientzia egitea zen, ez euskararen egoera hobetzea, ezta euskaldun hiztunei zuzentzea ere. Horregatik, uneko testuinguru zientifikoan ohikoak ziren hizkuntzak baliatuz egiten ziren euskararen gaineko ikerketa eta artikulugehienak (gaztelaniaz, frantsesez, alemanez...). Ikuspegi honen jarraitzaileak euskararen biziraupenaren kontrakoak (Unamuno) edota biziberritzearen aldekoak (Urkixo) izan zitezkeen. Baina jarraipertsonala zeinahi izanik ere, helburua zientzia egitea zenez, erdarazko praxia nagusitzen zen. Beraz, euskara ikergai gisa hartu zuen planteamendu honen baitan ia ez zen euskarazko kultura jasorik ekoitzi. Joera honetan koka daitezke gerraurrean sortutako RIEV aldizkaria eta Eusko Ikaskuntza erakundea.

Hortaz, Franco heldu aurretik, euskal hizkuntza eta kulturaren ikerketaren erdal praxia errotuta zegoen. Gerraostean joera hau indartu egin zen.

Frankismoak euskararen erabilera zigortu arren, euskararen eta euskal kulturaren ikerketa zientifikoa ametitu zuen. Halaber, euskaltzale askok onartu zuen euskal hizkuntza eta kulturaren ikerketa erdaraz egitea. Horren adibide da RSBA Pen buletinak 1945an 580 harpidedun zituela eta ondoko urteetan emendatu egin zirela⁸⁵.

Esan beharrik ez dago euskara eta kulturgingintza jaso lotzeko hiru planteamenduen eskema hau teorikoa dela, eta erdibideko zenbait kasu seinala daitezkeela. Zernahi gisaz, gerraurrean zientzia eta goi mailako kultura euskaraz lantzeko pausuak eman ziren. Gerraostea ez zen ezerezetik abiatu.

AIPAMENAK

I. Euskara tresna: hiztunaren lehenesta

- ¹ Larrea, J. M.: *Euskaldungoa erroizturik*, Iruñea: Pamie-la, 1994, 31 or.
- ² Kintana, J.: “Euskarazko historiografia (I): aurrekariak eta lehen pausoak (XVI-XIX mendeak)” *Kondaira.com*, 0 (2003), 15 or.
- ³ Dassanza, M.: *Laborarien abissua*, 1692.
- ⁴ Goitia, J.: *Eusquerazco agricultura*, Tolosa: Eusebio Lopez-en moldiztegia, 1886, 7 or.
- ⁵ Gallastegi, I.: *Sagardotarako sagarrak: sagardotarako sagar onak izateko sagastiak nola jarri ta zaitu bear di-ran*, Donostia: Diputazioaren Irarkola, 1917.
- ⁶ Kintana, J.: “‘Irurac Bat’ Konferentzien hezkuntza- eta kultura-proiektuak” *Uztaro*, 55 (2005), 31-46 or.
- ⁷ Narbaiza, A.: *Euskaria show*, Irun: Alberdania, 2004, 15 or.
- ⁸ Rodriguez Ranz, J. A. & Unanue, J.: *Hizkuntz poli-tika, Autonomia eta Euskal Administrazioa: hizkuntz eskakizunak Gipuzkoako toki administrazioan II. Errepublikaren garaian*, Gasteiz: HAEE/IVAP, 1994, 144.or. Azalpen hau espezifikoki II. Errepublikako

egoerari dagokio, baina berdin balio du Errestaurazio garairako ere.

- ⁹ Narbaiza, A.: *Euskaria show*, Irun: Alberdania, 2004, 95 or.
- ¹⁰ *Kirikiño* [E. Bustintza] (A. Arejita & X. Perea prestatzaileak): *Edo geuk edo inok ez: euskerearen alde*, Bilbo: Labayru, 1984, 77 or.

II. Euskara helburu: hizkuntza prestatzeko eta normalizatzeko proiektuak

- ¹¹ Sabino Aranak 1901ko irailaren 16an Hendaiako Euskaltzaleen Biltzarrean emandako hitzalditik.
- ¹² Olabide, R.: *Giza-soña*, Tolosa: Lopez Mendizabalen moldiztegia, 1917.
- ¹³ Etxegarai, B.: “Euskaldunak, euskeraz” *Itzaldiak*, Donostia: Martin eta Menaren etxean, 1920, 84 or.
- ¹⁴ Izagirre, K.: *Euskararen historia txikia Donostian 1800-1998*, Iruñea: Susa, 1998, 169-170 or.
- ¹⁵ Lopez-Mendizabal, I.: *Erleak: beren bizitza eta oiturak*, Tolosa: Lopez Mendizabal inprentan, 1933, 3-4 or.
- ¹⁶ Altonaga, K.: “Arnaud Abadia jaun kalonjearen Sathorra (1892)” *Ekaia*, 18 (2004), 130-132 or.
- ¹⁷ *Lugin-zale* [A. Zatarain]: “Arri zimaurrak” *Argia*, 1934.07.22.
- ¹⁸ Altonaga, K.: *Etxepare Aldudeko medikua*, Bilbo: UPV/EHU-Euskaltzaindia, 2006.
- ¹⁹ *Anabi* [A. Anabitarte]: “Einstein’ en ustariak I” *Euzkadi*, 1923.01.05 eta F. Plazaolaren lanean: “Agustin Anabitarteren Einstein’ en ustariak” *Ekaia*, 19 (2005), 115-125 or.

- ²⁰ Idem, 1923.01.06.
- ²¹ *Kirikiño* [E. Bustintza] (A. Arejita & X. Perea prestatzaileak): *Edo geuk edo iñok ez: euskerearen alde*, Bilbo: Labayru, 1984, 247-248 or.
- ²² Eleizalde, K.: “Ortze-gayak” *Euzko Deya*, 1917.02.01 eta 1917.03.16.
- ²³ Zaitegi, J.: “Kizkiña” *RIEV*, 24 (1933), 60-70 or.
- ²⁴ Obra honen edizio gaurkotua Isabel Arrigainek presatu zuen (*Erriko Jendeentzat osasun legeak eta medikantzako argibideak*, Bilbo: EEE, 1994).
- ²⁵ Idem, 18 or.
- ²⁶ Bidaurrazaga, G.: *Argija kirijotz-alijs edo Argijak gorputza elikatu egiten daula* Donostia: Iñaki Deunaren irarkola, 1927, 5 or.
- ²⁷ Idem, 2 or.
- ²⁸ Gonzalez Delgado, R.: “La lliteratura grecollatina en llingua asturiana” *Lletres Asturianas*, 97 (2008), 55 or.
- ²⁹ Kortazar, J.: “Lauaxetaren iturriak literatura gonbaratuaren azterketa baterako” *Cuadernos de Sección Hizkuntza eta Literatura*, 13 (1995), 15-16 or.
- ³⁰ Perez Urraza, K.: “Xabiartxo-ren jarraikako testuliburuak euskal irakaskuntzaren garapenean” *Euskalingua*, 4 (2004), 234-245. orr. eta “Xabiartxo eta Sabin, eskola liburutako ikasle eredugarri” *Euskalingua*, 6 (2005), 105-115 or.
- ³¹ Jauregi, G.: *Pisia*, Bermeo: Gaubeka, 1935, 10 or.
- ³² Gerraurreko Matematika, Geometria, Fisika eta Kimika arloko liburuak, *Zientzia eta Teknikarako euskara* (UEU, 2003) liburuan aztertzen dira. Bestalde Gabirel Jauregiri *Karmel* aldizkariak zenbaki monografiko bat eskaini zion (211. zkia, 1995. urtea).

III. Euskara *objektu*: hizkuntzaren gaineko ikerkuntza

- ³³ Unamuno, M.: *Obras completas. Tomo VI: La raza y la lengua, colección de escritos no recogidos en sus libros*, Madril: Afrodisio Aguado, 1958, 298-300 or.
- ³⁴ Unamunoren euskararen gaineko ideiak darwinismo sozialarekin duten zer ikusia, besteak beste, Joseba Zulaikak (*Del Cromañon al Carnaval*, Donostia: Erein, 1996: 67-70. orr.) eta Pruden Gartziak (*La España metafísica: lectura crítica del pensamiento de Ramón Menéndez Pidal (1891-1936)*, Bilbo: Euskaltzaindia-EHU, 2004, 335-336. orr.) aztertu dute.
- ³⁵ Noski, ez dago esan beharrik, baina edozein hizkuntzak, behar bezalako lanketarekin, espresiorako ahalmen berdina du. Garaiko ideia linguistikoei buruz ikus Xabier Erizeren lana (*Nafarroako euskararen historia soziolinguistikoa (1863-1936): soziolinguistika historikoa eta hizkuntza gutxituen bizitza*, Iruñea: Nafarroako Gobernu, 1997, 398-408.orr).
- ³⁶ Unamuno, M.: *Obras completas. Tomo VI: La raza y la lengua, colección de escritos no recogidos en sus libros*, Madril: Afrodisio Aguado, 1958, 300 or.
- ³⁷ Urkixo, J.: *Lengua internacional y lenguas nacionales: el "euskerá" lengua de civilización*, Donostia: Martín, Mena y Comp^a, 1919, 12 or.
- ³⁸ Idem, 14 or.
- ³⁹ Idem, 12 or.
- ⁴⁰ Apraiz, A.: *Universidad Vasca*, Bilbo: Junta de Cultura Vasca, 1919, 23 or.
- ⁴¹ Muxika, G.: "El primer Congreso de Estudios Vascos" *RIEV*, 10.1 (1919), 100 or.

- ⁴² Estornes, I. & Valverde, L.: “Eusko Ikaskuntza Sociedad de Estudios Vascos cúpula cultural de Euskal Herria (1918-1996)”, *Eusko Pizkundea*, 1 (1996), 147-166 or.
- ⁴³ J. Elortzaren hitzak Urkixoren hitzaldiaren sarreran: “Estado actual de los Estudios relativos a la Lengua Vasca” in *Primer Congreso de Estudios Vascos: recopilación de los trabajos de dicha asamblea, celebrada en la Universidad de Oñate del 1 al 8 de septiembre de 1918, bajo el patrocinio de las Diputaciones Vascas*, Bilbo: Bilbaína de Artes Gráficas Juan J. Rochelt, 1919, 404 or.
- ⁴⁴ Euskaltzainburua Gernikan euskal semantikari buruz aritu zen euskaraz, nahiz eta bere hitzaldiaren izenburua gaztelaniaz egon (Azkue, R. M.: “De semántica vasca” in *Tercer Congreso de Estudios Vascos: recopilación de los trabajos de dicho congreso celebrado en Guernica del 10 al 17 de setiembre de 1922, acerca de temas de lengua y enseñanza*, Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundiaren inprenta, 1923, 71-76 or.)
- ⁴⁵ Altube, S.: “Euskel-itz barijak. Eurok eraltzeko, erderak zetara lagun egin bear deuskuen” *Eusko Ikaskuntzen III. Kongresua: Hizkuntza eta irakaskuntza (Gernika, 1922)*, Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia- ren inprenta, 1923, 90 or.
- ⁴⁶ Ikus adibidez *karniboro* hitzaren inguruko eztabaida Kepa Altonagaren lanetan (adb. “Adostutako eredu baten bila (edo *amaigabeko eztabaida* aspergarria gainditu guran)” in *Euskera Zientifiko-teknikoa: normalizaziotik homologazinora*, Bilbo: Mendebalde Kultura Alkartea, 55-153 or.).
- ⁴⁷ 1927ko Udako ikastaroen liburuskatik (cfr. *Cursos de Verano de la Sociedad de Estudios Vascos: (1 a 10 de julio de 1927)*).

- ⁴⁸ 1928ko Udako ikastaroen liburuskatik (cfr. *Cursos de Verano de 1928 de la Sociedad de Estudios Vascos*).
- ⁴⁹ “De modo especial interesarán en relación con esta finalidad, a los Maestros y Maestras de Primera Enseñanza y a los demás funcionarios y profesionales que hayan de ejercer en el País Vasco y que si para ello necesitaran el conocimiento del euskera, hallarán en los Cursos modo de conseguirlo y en nuestros exámenes certificaciones para demostrarlo” (1932ko Udako ikastaroen liburuskatik).
- ⁵⁰ “Euzko Irakastola Nagusija” erabiltzen dugu sasoian unibertsitatea euskaraz aipatzeko egon ziren aldaera guztiak laburbilduz: Euzko/Eusko, Irakastola/Ikaste-txe/Ikastola, Nagusija/Nagusia/Nausija.
- ⁵¹ Aizpuru, M.: *Udako Euskal Unibertsitatea euskal kulturgintzan. Hasierako urteak 1973-1984*, Bilbo: UEU, 2003, 20 or.
- ⁵² Aipatua in K. Altonagaren lanean: *Etxepare Aldudeko medikua*, Bilbo: UPV/EHU-Euskaltzaindia, 2006, 86 or.
- ⁵³ *Lauaxeta* [E. Urkiaga]: “Euzko-Irakastola Nausija” *Euzkadi*, 1932.02.10.
- ⁵⁴ Galdetegia euskarara itzulita dago, baina jatorrian gaztelaniaz prestatu zen: *Eusko Ikastola Nagusi alde*, Madril: Agrupación de Cultura Vasca, 1932, 23 or. Galdetegiaren euskarazko bertsioa ikus Utara “Euzko Ikastola nagusi alde” *Argia*, 1932.02.17.
- ⁵⁵ *Eusko Ikastola Nagusi alde*, Madril: Agrupación de Cultura Vasca, 1932, 22. or.
- ⁵⁶ “Eusko-Ikastola Nagusia ta euskera” *Argia*, 1934.07.22.
- ⁵⁷ *Lizardi, X.* [Jose Mari Agirre] (L. Otaegi ed.): *Euskera aundiki-soñekoz*, Bilbo: Labayru, 1995, 61 or.
- ⁵⁸ Idem, 62 or.

- ⁵⁹ *El Día*, 1930.09.21.
- ⁶⁰ Zalakain, J. M.: *Joxemiren uzta: euskal prentsa herri proiektua da*, Tafalla: Txalaparta, 1993, 182 or.
- ⁶¹ *El Día*, 1930.09.25 eta *El Día*, 1930.09.27.
- ⁶² *Lizardi, X.* [Jose Mari Agirre] (L. Otaegi ed.): *Euskera aundiki-soñekoz*, Bilbo: Labayru, 1995, 63 or.
- ⁶³ Idem, 64 or.
- ⁶⁴ Idem, 75 or.
- ⁶⁵ Azurmendi, J.: “‘Euskara’ XIX. mendeko aldizkari alemana” *Jakin*, 7 (1978), 110 or.
- ⁶⁶ Monreal, G.: “Una historia de la Revista Internacional de los Estudios Vascos/ Nazioarteko Eusko Ikaskuntzen Aldizkaria/Revue Internationale des Etudes Basques [RIEV] (1907-2000)” *RIEV*, 46.1 (2001), 11-46 or.
- ⁶⁷ Joanategi, B.: “Oarkera bi: On Kanpionek dionez Euskal-Esnalean”, *RIEV*, 2 (1908), 584 or.
- ⁶⁸ Arregi, G. & Manterola, A.: “Anuario de Eusko folklore (1921-1935, 1955-1986)” *RIEV*, 33 (1988), 103-117 or.

IV. euskaltzaindia: hizkuntzaren prestaketa eta ikerketaren artean

- ⁶⁹ Intza, D.: “Euskaltzaindiko nere lendabiziko lagunak” *Euskera*, 13 (1968), 271 or.
- ⁷⁰ Idem, 272 or.
- ⁷¹ Idem.
- ⁷² Idem.
- ⁷³ Euskaltzaindiaren Soñtarauak, 1920, 1. art.
- ⁷⁴ Idem, 3. art.

- ⁷⁵ Idem, 5. art.
- ⁷⁶ Kintana, J.: *Intelektuala nazioa eraikitzen: R. M. Azkueren pentsaera eta obra*, Bilbo: Euskaltzaindia, 2008.
- ⁷⁷ R. Menendez Pidal eta Unamunoren jarreraz euskararen batasunaren aurka, ikus Pruden Gartziaren (*La España metafísica: lectura crítica del pensamiento de Ramón Menéndez Pidal (1891-1936)*, Bilbo: Euskaltzaindia-EHU, 2004, 388. or.) eta Koldo Zuazoren (*Euskararen batasuna*, Bilbo: Euskaltzaindia-UPV/EHU, 1988, 292-294 or.) lanak.
- ⁷⁸ Egia da Broussain-ek parte hartu zuela, baina Campionek eta biek iritzia baino jardunaldiko txosten nagusia idatzi zuten Euskaltzaindiaren aginduz. Bestalde Jean Etxepare idazleak, txostena jaso eta bere iritzia Iparraldeko aldizkari batean kaleratu zuen. Etxepareren ustez goizegi zen euskararen batasun prozesua abiatzeko.
- ⁷⁹ Zuazo, K.: *Euskararen batasuna*, Bilbo: Euskaltzaindia-UPV/EHU, 1988 eta *Euskara batasuna: ezina ekinenez egina*, Donostia: Elkar, 2005.
- ⁸⁰ Orixe [N. Ormaetxea]: “Erizkizundi-Irukoitzari efietan erantzun diotenak” *Euskera*, 11 (1930), 62-71 or.
- ⁸¹ Erdozia, J. L.: “‘Erizkizundi irukoitza’ Sakana erdialdean” *Fontes Linguae Vasconum*, 83 (2000), 53-72 or.
- ⁸² Euskaltzaindiaren Batzar-agiriak, 1920.10.22.
- ⁸³ “Agur” *Euzkerea*, 1 (1929), urtarrila.
- ⁸⁴ *Nabarriztarra* [Joseba Arana-Zabala]: “Euzkerea ta jakintzea” *Euzkerea*, 1 (1929), urtarrila.

V. Gerraurrean irekitako aukerak

- ⁸⁵ Intxausti, J.: “*Jakin* (1956), aurreko eta berehalako testuinguruan” *Jakin*, 158 (2007), 55. or.

IDEIAK

BILDUMA

1. Fito Rodriguez: *Jerusalem. Xalimen hiria*. 2008.
2. Eneko Bidegain: *Gerla Handia, muga sakona*. 2009.
3. Fito Rodriguez: *Buru ta zioak*. 2010.
4. Jokin Apalategi: *Euskal Herriaren eman-tzipazioaz*. 2013.
5. Fito Rodriguez: *Justizia Interditaren Poetika*. 2013.
6. Karmele Artetxe: *Einstein Euzkadin*. 2013.